

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра політології та міжнародних відносин

Бакалаврська робота на тему:
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ
ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Здобувача 4 курсу
Групи ПЛ-41
Спеціальності 052 “Політологія”
Тимощука О.А
Керівник: к.іст.н., доцент, професор кафедри політології
та міжнародних відносин
Герасимчук Таміла Федорівна

Рівне 2025

Зміст

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	6
1.1. Сутність та основні концепції національної та громадянської ідентичності.....	6
1.2. Роль ідентичності у формуванні політичних націй	13
1.3. Методологічні підходи до аналізу державної політики у сфері ідентичності.....	20
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ	28
2.1. Політичні аспекти формування національної ідентичності в Україні.....	28
2.2. Вплив глобалізаційних та регіональних чинників на формування ідентичності.....	37
2.3. Інституційне забезпечення: роль органів влади та місцевого самоврядування	43
2.4. Роль громадянського суспільства, культури та освіти у зміцненні ідентичності.....	48
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ УТВЕРДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ	57
3.1. Нормативно-правове забезпечення політики у сфері ідентичності	57
3.2. Державні програми, стратегії та їх реалізація.....	60
3.3. Використання медіа та інформаційних технологій у формуванні ідентичності.....	63
3.4. Вплив гібридних загроз та інформаційних війн на ідентичність	68
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	79
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Актуальність теми: Війна Росії проти України – найважливіший момент у Європі 21-го століття. Вона перевернула два десятиліття відносного миру та поклала край будь-яким залишкам надії на те, що Росія може приєднатися до групи країн, об'єднаних спільним баченням континенту. Повні наслідки війни ще належить з'ясувати, але вже очевидно, що Європа не буде схожою на свою колишню. Україна була спустошена втратами крові та грошей, і її відбудова займе десятиліття. Військова міць відіграватиме дедалі більшу роль у захисті європейського проекту, якому загрожує реваншистська Росія. Уявні стіни можуть бути замінені реальними, щоб розмежувати межі відновленої конфронтації. Політика, яку Сполучені Штати та їхні союзники обиратимуть проводити у відповідь Росії та для допомоги Україні, матиме велике значення.

Ця політика, а також стратегія безпеки Заходу в Європі в період після холодної війни, повинна базуватися на розуміння того, чому почалася війна. Це дослідження присвячене дослідженню витоків війни, яка розпочалася після періодичної 30-річної російської кампанії з маніпулювання та контролю Україною.

Революція Гідності у лютому 2014 року посилила зсув українського суспільства до ЄС, який був представлений як геополітичний та цивілізаційний вибір. Цей вибір тісно пов'язаний з поточним процесом відбудови української нації та держави, що ґрунтується на громадянських переконаннях. Політика ЄС щодо України повинна набагато більше усвідомлювати тісний зв'язок між цими двома фундаментальними процесами та їхньою складністю.

Згідно з багатьма опитуваннями громадської думки, підтримка вступу до ЄС в українському суспільстві значно зросла після Революції Гідності – хоча процес розпочався після Помаранчевої революції 2004 року – і досягла найвищого рівня восени 2014 року. Зростання підтримки вступу до ЄС можна пояснити впливом Євромайдану та оборонної війни проти російської агресії. З

іншого боку, втрата найбільш проросійських регіонів (частини Донбасу, Крим) також сприяла проєвропейському зсуву українського суспільства.

Таким чином, дослідження проблем становлення та розвитку української національної та громадянської самоідентифікації є і залишається актуальним завданням для української політичної науки.

Об'єкт дослідження: національна та громадянська ідентичність в державотворенні.

Предмет дослідження: особливості формування та реалізації державної політики України у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності.

Мета роботи: проаналізувати підходи та особливості формування державної політики України у сфері національної і громадянської ідентичності, визначення її ефективності.

Завдання дослідження:

Охарактеризувати сутність ідентичності як політичного феномену.

Дослідити основні чинники впливу на формування ідентичності в Україні.

Проаналізувати стратегічні напрямки державної політики в цій сфері.

Визначити виклики та запропонувати рекомендації щодо підвищення ефективності державної політики.

Методи дослідження: аналіз документів, порівняльний аналіз, експертні опитування, кейс-стаді.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1. Сутність та основні концепції національної та громадянської ідентичності

Національна ідентичність – це почуття «нації як зв'язного цілого, представленого унікальними традиціями, культурою та мовою» [51].

Національна ідентичність може відноситись до суб'єктивного почуття, яке людина поділяє з групою людей про націю, незалежно від її правового статусу громадянства. Національна ідентичність розглядається в психологічному плані як «усвідомлення відмінності», «почуття та усвідомлення «ми» та "Вони" [39].

Вчені виявляють особливий інтерес до цієї проблеми, який можна пояснити низкою обставин. Проблема ідентичності набуває абсолютно іншого значення в контексті глобалізації з її неоднозначним та контрадикторним характером. Змінились і способи інтерпретації поняття ідентичності. Завдяки вивченню цієї проблеми можна виявити особливості кризи сучасної цивілізації, що впливає на формування та зміну ідентичності. Криза культури прискорила переоцінку цінностей, які раніше становили основу ідентифікації людини в суспільстві.

Існує безліч дефініцій ідентичності, що свідчить про дослідження наукової літератури. Термін «ідентичність» використовувався в роботах західних філософів від стародавніх греків до сучасної теоретичної філософії. Термін «ідентичність» походить від латинського слова *identifico* — «тотожнюю». Психологи трактують ідентичність як розуміння належності об'єкта (суб'єкта) до іншого об'єкта (суб'єкта) як частини та цілого. З. Хантінгтон описує ідентичність як самосвідомість індивіда чи групи [5]. У рамках розробленого психоаналізу З.Фрейд вводить таке поняття як «ідентифікація». Процес ідентифікації є механізмом, що забезпечує

формування особистості, і інтерпретується як переживання індивідом своєї подібності з іншим суб'єктом або об'єктом дійсності [24, с. 53-57].

Е. Еріксон визначив ідентичність як «почуття особистої самоідентифікації та історичної спадковості особистості» [36]. За словами Еріксона, ідентичність виявляється на двох рівнях. Перший рівень, індивідуальний (я-ідентичність), має на увазі сприйняття себе як тотожного і розуміння безперервності свого існування в часі та просторі. Другий рівень, соціальний, охоплює сприйняття того, що інші визнають мою ідентичність і наступність. Кожен рівень ідентичності має дві протилежності: позитивну – те, якою має бути людина з точки зору свого суспільного оточення, та негативну – те, якою людина не має бути. Для прогресивного розвитку необхідно, щоб позитивна ідентичність домінувала над негативною. Еріксон також стверджує, що ідентифікація як механізм має обмежену цінність. Формування ідентичності нарешті починається там, де закінчується необхідність ідентифікації. Вона виникає в результаті виборчого заперечення і взаємної асиміляції дитячих ідентифікацій та їх поглинання в новій конфігурації, яка, у свою чергу, залежить від процесу, за допомогою якого суспільство ідентифікує молодого індивіда, визнання його тим, хто має стати таким, яким він є, і хто, будучи таким, яким він є, як він є.

Слід зазначити, що крім Еріксона тему ідентичності досліджував Дж.Г. Мід, який намагався виявити емпіричну взаємозв'язок між двома стадіями «я» (індивідом та сукупністю установок інших стосовно себе) [28, с. 123]. Його основні припущення розвиває Ю. Габермас. Він вважає, що взаємодія індивідів має універсальне значення [27, с. 290].

Змістовне поняття ідентичності було розроблено відомим англійським соціологом Е. Гідденсом, який запропонував інше трактування.

Він стверджує, що ідентичність – це два полюси. З одного боку – абсолютна пристосованість, якась безпринципність, з іншого – самоізолювання. За його словами, аналіз самоідентифікації має ґрунтуватися на стратифікованій моделі психологічної будови особистості [30, с. 47].

Специфіку та особливість національної ідентичності неможливо зрозуміти без функції, яку виконує національна ідентифікація. Тому основною функцією національної ідентифікації є – зробити населення країни однорідним, просочити загальними інтересами та уявленнями, забезпечити соціальну згоду, єдність держави та народів.

Національна ідентичність спрямована на те, щоб розкривати національні проблеми, при цьому не забуваючи про людський чинник у вирішенні завдань зміцнення незалежності та суверенітету держави. Будучи психологічним механізмом ототожнення, вона формує, по-перше, національну самосвідомість, сприяє діалогу культур етносів, органічному функціонуванню соціальних структур, соціальної інтеграції суспільства. По-друге, здійснює відображення різноманітних соціальних загроз етносу. Важливо, щоб вона виступала фактором, що об'єднує людей, і вона може стати такою внаслідок дотримання прав і свобод людини або етносу, релігійної толерантності, високої культури міжетнічного спілкування. У цьому випадку національна ідентичність веде до міжетнічної консолідації інтеграції, що сприяє поступальному розвитку держави та суспільства [41].

Концепт національної ідентичності спирається, перш за все, на такі ключові, базові поняття, як «ідентичність», «етнічна ідентичність», «нація», «етнос», «народ» тощо. У свою чергу, національна проблема охоплює ширше коло питань історичної, політологічної, етнографічної та навіть біофізичної властивості.

Автор у постановці питання намагається проаналізувати понятійний апарат національної ідентичності, його суть, уточнити, що вкладається (в основу) національної ідентичності. Що це – національне? Безперечно, докорінно лежить – феномен - нація. Нація - тип етносу, що історично складається. Нація складається та відтворюється на основі спільності території, економічних зв'язків, мови, деяких особливостей культури, психологічного складу та етнічної (національної) самосвідомості, звідси видно, що нація є певним типом етносу. Етнос (від грецьк. - плем'я, народ) - це

стійка сукупність людей, що історично склалася на певній території людей, що володіють загальними рисами і стабільними особливостями культури (включаючи мову) і психологічного складу, свідомістю своєї єдності та відмінності від іншої подібної освіти (самосвідомості).

Як видно, між цими поняттями – «нація» та «етнос» принципових відмінностей не існує. Тим часом, коли ми говоримо про націю, ми відзначаємо, що це соціально-політична освіта, в якій бере участь не лише один етнос, а й інші національні утворення на певній території. Коли говоримо про етнос, то акцентуємо не лише один етнос, а й інші національні утворення на певній території. Коли говоримо про етнос, то акцентуємо на тому, що дана спільність людей складається з однієї національності, і найголовніша відмінна властивість — це усвідомлення цієї спільності своєї єдності (самосвідомості) [22].

З позиції національної складової національна ідентичність має таку соціально-політичну функцію, в основі якої лежить початок етносів, що об'єднує, пов'язане з досягненням спільної для держави мети. З політичної точки зору національність не повинна стати винятковим інструментом для об'єднання та спільного досягнення конкретних цілей у суспільстві та стати деструктивним елементом. Національна ідентичність може бути зрозуміла лише як результат взаємодії між етнічними та політичними компонентами. Найсуттєвішим у цьому процесі є збереження етнічних елементів у нинішній національній ідентичності, які перетворили її на нову дійсність.

Істотним у національній ідентичності є її дієвість, тому нами переноситься наголос на площині вивчення різних аспектів етнічної та національної ідентичності. При виявленні сутності етнічної та національної ідентичності в соціальних науках (етнології, соціальної антропології, політології, культурології, соціології) сформувалися три основних підходи та теоретичних напрямів у розумінні етнічного: примордіалізм, інструменталізм та конструктивізм, які по-різному розуміють та оцінюють те, що відбувається в етнічній спільноті.

Примордіанський підхід визначає етнічність, єдність з об'єктивними характеристиками власності: територія, мова, расовий тип, релігія, психологія, світогляд і таке інше. Представники примордіалізму характеризують етнічність як об'єктивну даність, споконвічну (примордіальну) сутність людства. Важливість даної теорії полягає в тому, що «етнічність» тут виступає як до фундаментальна категорія людини як соціальної та біологічної істоти. Етнічність висувається інструментом досягнення цілей, що знаходяться за рамками етнічності, етнічна проблема активізується як з боку учасників етнічних відносин, так і з боку представників влади, осмислення проблеми веде до активності з приводу її «вирішення». Спостерігається «турбота» з боку влади щодо етноорієнтовних організацій, у визнанні значущості вимог, що висуваються, а також в інституційному представництві даної етнічної спільноти в засобах масової інформації, органах освіти, структури влади тощо. буд.

Поруч із інструменталізмом формується конструктивізм. У цьому підході етноси розглядаються як досконалі моделі, конструкції, створені політичною елітою задля досягнення цілей. Виділені три підходи є ідеальними типами рівнів міжетнічних взаємодій, які в практичній дійсності не змінюють один одного, а існують паралельно, в кожен конкретний період часу. Це змусило дослідників по-новому переосмислити природу етнічності, його характерологічні ознаки на етапі. При характеристиці національної ідентичності визначаються кілька рівнів їх функціонування: особистісний, груповий, ідеологічний.

Ці рівні дозволяють національній ідентичності стати основою політичної мобілізації мас, сприяють висунування будь-яких актуальних для етнічної групи політичних вимог і, таким чином, переростання національної ідентичності в національну ідею. Ця сторона національної ідентичності дуже важлива для нас з позиції її політологічного аналізу, оскільки етнічна ідентичність – це результат усвідомлення загальної історії, культури, традицій, місця походження, а національна ідентичність – це розділені в тій чи іншій

мірі членами даної етнічної групи загальні уявлення про успіхи та досягнення держави, про які, колективно.

Не менш важливою проблемою при дослідженні національної ідентичності є сам процес його становлення (оформлення), який проходить три основні фази.

На фазі етнодиференціації відбувається усвідомлення особливостей своєї спільності, відмінностей "ми" від "вони". У цій фазі визначається спільність території, мови, культури, релігії, відбувається міфологізація минулого.

У рамках фази вироблення авто- і гетеростереотипів складаються уявлення про національний характер, психологічний склад, темперамент представника етнічної спільності. Для опису такого представника зазвичай використовують терміни «модальна особистість» або «етноіндивідуальність».

Фаза формування національного є свого роду синтезом двох попередніх, оскільки включає не лише оцінку свого етносу, а й уявлення про його соціально-історичні завдання, призначення, а також про панівні ціннісні орієнтації, специфічні для даної спільності. Основною функцією національних ідеалів є інтеграція спільності, інші функції (комунікативна, компенсаторна, аксіологічна, прогностична, адаптаційна та інші) носять допоміжний характер.

З огляду на це можна констатувати, що національна ідентичність - одна з небагатьох значущих соціальних ідентичностей, включена в механізм соціалізації особистості та виконує важливу адаптивну функцію. Виникаюча соціальна ситуація сприймається людьми як процес «національного ренесансу» та «залучення до коріння», звернення до природних груп «свого».

У суспільно-політичній літературі останніми роками має місце погляд, яким поняття «нація» звільняється від етнічного навантаження. «Нація» все ж таки поняття більш цивільне, політичне, ніж етнічне. Її сучасний зміст є результатом складного поєднання традиції з політичними цінностями. У зв'язку з цим необхідно розуміти, що національна ідентичність передбачає рівною мірою як культурну, так і політичну ідентичність, як приналежність до

певної нації, прихильності до її цінностей, ідеалів, досягнень, вкладу в розвиток державності, усвідомлення її місця та ролі в системі міжетнічних відносин, а також усвідомлення самотності. Тому слід повніше підключати весь потенціал етнічного різноманіття до формування консолідарного, багатонаціонального народу.

Жоден народ не може зберегтися без моральних складових суспільної свідомості. І, незважаючи на системний діагноз, в Україні є люди, навіть у владі, які не можуть відмовитися від основоположних принципів їхнього життя та віри. Ці люди існували завжди. Їхня мовчазна громадянська позиція, часом непомітний протест проти бездуховності та аморальності, роблять для збереження моральних підвалин суспільства більше, ніж гучні скандали та арешти корупціонерів. У сучасній державі відбувається розшарування суспільства за духовною ознакою – саме серед нового покоління виник запит на справедливість, моральні цінності та демократичні зміни. Консолідація громадян подолання споживчої атомізації суспільства є важливою умовою процесу громадянської ідентифікації нації.

Становлення громадянської ідентичності пов'язані з формуванням інституту громадянського суспільства. Громадяни самоорганізуються для захисту своїх інтересів, виконуючи волонтерську роботу, беручи участь у благодійній діяльності, часто беручись за ту роботу, яку має виконувати держава, але з тих чи інших причин не робить. Самоорганізація громадян заради спільної мети та утвердження спільних цінностей сприяє утворенню громадянської спільноти як джерела громадянської ідентичності. Вона формується поверх групових ідентичностей та соціокультурних відмінностей і є важливою складовою. ляє політичної культури суспільства.

У західній суспільній науці в умовах розвиненої демократії склалося своє визначення громадянської ідентичності, що виходить з розуміння нації як політичної освіти, індиферентного до національних особливостей культур входять до нього народів. життя, воно вимагає соціалізації всіх громадян у рамках загальної політичної культури» [3, 208].

В українській суспільній свідомості поки що не сформувалося загальне уявлення про те, якою ж є українська політична нація і з яких підстав відбувається процес національної ідентифікації. Але саме поняття громадянства зазнає в даний час трансформації: воно виходить за рамки свого правового статусу і починає зв'язуватися з діяльністю індивіда на благо держави, навіть якщо його поведінка не збігається з поняттям національної, збігаються у самосвідомості росіян, що природно за умов глибинних трансформацій соціальних інститутів, практик і культури країни. І залежно від цього, хто і як формує і формулює «дорожню карту» співтовариства, залежать подальші зміни соціально-політичної сучасності.

Природа «національного» у світі перебуває у стані «плинного» формування нових ідентичностей з причини знаходження загальносвітового політичного простору між полюсами глобального і локального. корпораціям, інтереси яких стали домінувати над інтересами населення окремих держав. Відкритості кордонів все більше людей пов'язують особисті плани не з окремою державою, а розраховують на свої особисті і групові зв'язки. націобудування, суверенітету сучасної держави, пошуку шляхів конструювання нових загальнонаціональних ідентифікаційних орієнтирів стали предметом активного обговорення, полем гострої публічної політики.

1.2. Роль ідентичності у формуванні політичних націй

У політичній науці існує досить значне число теорій, що в тій чи іншій мірі стосуються питань існування та розвитку держав. Кожна з них, у свою чергу, базується на певній сукупності факторів, що визначають, на думку авторів цих теорій, розвиток держави. Серед дослідників, які так чи інакше займалися проблематикою «національна ідентичність», можна відзначити таких авторів, як Рональд Інглхарт і Крістіан Вельцель, Самюель Хантінгтон, Хосе Ортега-і-Гассет, Френсіс Фукуяма, Антоні Д. Сміт, Русанна Габер, Дуглас Ст. Блум та ін. Велика кількість цих теорій призвела до зростання кількості таких факторів, які відрізняються від інституційних і структурних до

культурних та процедурних, що ускладнює можливості синтезу всіх цих факторів при аналізі явищ і процесів, пов'язаних із існуванням та розвитком держав.

Саме різноманіття підходів до розуміння причин успіху чи кризи державного розвитку стало однією з причин певної хаотизації в галузі вивчення держав та виникнення ідей «неспроможності» або «кінця» держави в сучасному світі, що традиційно пов'язуються з глобалізацією. Крім того, слід врахувати, що процеси, що відбуваються в сучасному світі, до яких можна віднести і згадану вище глобалізацію, вимагають переосмислення не тільки загального контексту світової взаємодії та аналізу ролі нових акторів світової взаємодії, а й певного перегляду вестфальських поглядів і на такий традиційний інститут, як держава.

В силу вкрай широкого використання поняття в різних наукових дисциплінах від культурології до теорії міжнародних відносин відбулося суттєве розмивання концепту, з огляду на те, що в рамках теорії було вироблено інше визначення поняття, що відповідає завданням дослідження, що лежить в основі теорії, що викладається. Тут насамперед слід звернути увагу на два аспекти, які традиційно виділяються у понятті: «ідентичність» і «нація». Ідентичність — поняття, яке широко вживається і має безліч трактувань, проте об'єднаних спільною ідеєю: ідентичність — це самоідентифікація індивіда або групи людей із значною групою; крім того, ідентичність впливає на самосвідомість індивіда, наділяючи його розумінням того, що група, з якою він себе співвідносить, має особливі якості, що відрізняють її від інших груп [8].

Під поняттям «нація» розуміється найвища етнічна спільність людей, що виникла на основі спільних історичних коренів, культури, території, мови, менталітету та об'єднаних спільною національною самосвідомістю. Останній пункт представляється особливо важливим, оскільки національна самосвідомість є одним із компонентів національної ідентичності. Говорячи про поняття «нація», слід зазначити, що в рамках теорії вона збігається з

поняттям «держава», незважаючи на те, що існують так звані «народи без держави» та держави, які не є націями. Саме збіг цих понять і визначає значною мірою успішне існування тієї чи іншої держави або, навпаки, її кризи. У рамках описуваної теорії під національною ідентичністю розуміється комплекс трьох основних ідей, що постійно присутні у свідомості більшості населення держави: «загальне минуле/загальний досвід державності, позитивно сприймане суспільною свідомістю», «набір спільних цінностей для даного фактору». «загальна відповідальність за майбутнє країни».

Слід зазначити, що ці компоненти слід розглядати як систему, а не просту комбінацію факторів: лише сукупно ці компоненти створюють «національну ідентичність», яка, своєю чергою, є неодмінною умовою успішного розвитку та самозбереження держави. Відсутність будь-якого з цих компонентів веде до розмивання національної ідентичності в країні, до її тимчасової, а потім кінцевої втрати, що неминуче призведе до затяжної кризи держави або навіть її розпаду або перетворення на «державу, що не відбулася» (failed state).

Саме система, яка утворюється цими трьома ідеями, дозволяє державі успішно зберігатися та розвиватися. У рамках соціуму національна ідентичність створює та підтримує внутрішній цілісність суспільства та держави. Іншими словами, саме національна ідентичність дає відповідь на низку фундаментальних питань «навіщо розвиватися в рамках даної держави?», «навіщо дотримуватися встановлених законів?», «навіщо давати відсіч агресору у разі нападу на країну?» та інші. Роль національної ідентичності є неодмінним фактором стабільного та сталого існування держави, а в критичних ситуаціях головним фактором, що визначає виживання тієї чи іншої країни. Навпаки, за відсутності сильної національної ідентичності настає криза в роботі політичних інституцій (наприклад, корупція починає приймати неконтрольовані розміри; місцеві еліти прагнуть проводити політику, метою якої є досягнення автономії чи незалежності; громадяни прагнуть емігрувати з країни і т. д.). набувати інших ідентичностей —

кланових, релігійних, сімейних, етнічних. Як наслідок, послаблюється внутрішній суверенітет держави, що, у свою чергу, призводить до стагнації, а потім до кризи її розвитку.

Національна ідентичність розглядатиметься як єдина ідентичність, на основі якої можна створити стабільну та розвинену державу, внаслідок тієї обставини, що інші ідентичності не мають здатності забезпечити постійний поділ якогось певного набору цінностей та ідей переважною більшістю населення країни протягом усього життя.

Тут слід відразу зазначити, що приналежність громадянина до нації визначається прийняттям індивідом усіх трьох компонентів національної ідентичності, а не його походженням. Подібний критерій «цивільності» є найбільш доцільним при розгляді питань, пов'язаних з поняттями «нація», «держава», «національна ідентичність» у рамках даної теорії, оскільки саме така інтерпретація даного терміну дозволяє провести справді тонку грань, яка відокремлює громадян держави від тих, хто не поділяє загальнонаціональних цінностей.

У розвинених суспільствах з довгим досвідом державності національна ідентичність є дуже консервативним явищем. Потрібні серйозні зміни внутрішнього чи зовнішнього характеру для того, щоб складові національної ідентичності були змінені. Подібне стійке збереження змістовних компонентів національної ідентичності видається цілком закономірним, тому що в її складових частинах немає елементів, які були б схильні до постійних змін. Таким чином, загальне минуле — його сприйняття та оцінка — є стійким набором ціннісних оцінок найважливіших подій історії соціуму.

Першим компонентом національної ідентичності є наявність у соціуму загального досвіду державності, який також включає оцінку спільного минулого, яка є стійким набором ціннісного сприйняття найважливіших подій історії соціуму. Бенджамін Франклін сказав, що «історія — це не так розповідь про те, що було, як розповідь про те, у що хотілося б вірити» [9]. Ця фраза метафорично виражає основне завдання загальної історичної пам'яті як

складової національної ідентичності — виправдання нинішнього стану речей (достатку, панування) або майбутніх домагань (на завоювання, приєднання територій).

Другий компонент національної ідентичності — певний набір спільних цінностей, які поділяють переважна більшість членів нації, також не є складовою, яка при стабільному зовнішньому середовищі прагне змін. Тут слід зазначити, що цей набір цінностей зазвичай складається лише з найважливіших громадських установок. Сформовані, як правило, в ході складних історичних процесів, які виявили саме ті аспекти діяльності та характеру соціуму, які були найважливішими для успішного виживання нації, ці цінності та ідеї є настільки звичними для громадян держави, що сприймаються ними на підсвідомому рівні. Тому необхідність зміни цього ціннісного набору або доповнення його настає лише у разі виникнення виклику, на який існуючі цінності відповісти не в змозі. У цій ситуації ціннісна складова національної ідентичності змінюється, іноді досить радикально.

Третій компонент національної ідентичності — загальна відповідальність за майбутнє країни є найстійкішим із усіх компонентів, оскільки подібна відповідальність не може зазнати змін, вона або існує, або відсутня (її відсутність автоматично означає і відсутність національної ідентичності). Таким чином, на підставі вищевикладених міркувань можна з високою ймовірністю зробити висновок, що національна ідентичність є досить стабільним явищем, щоб бути предметом аналізу.

Необхідно одразу зазначити, що, незважаючи на те, що сутність національної ідентичності схильна до різних коливань у дуже слабкій мірі, це не означає, що відчуття соціумом цієї ідентичності залишається незмінним протягом усього існування нації. Навпаки, згодом відчуття індивідами національної ідентичності може настільки послабшати, що це порушить питання про створення нових сутнісних її компонентів та/чи зміцненню старих з метою відновлення внутрішньої цілісності суспільства.

Слід підкреслити, що національна ідентичність не монолітна, а її стійкість не означає, що при необхідності до її складових елементів не можуть бути внесені значні зміни. У моменти різних криз, особливо в період формування нації, зміна та конструювання компонентів національної ідентичності відбуваються безперервно. Крім того, в процесі історичного розвитку навіть найбільш розвинене суспільство може зіткнутися з новими викликами, які потребують суттєвої зміни існуючих компонентів ідентичності. Слід, однак, відзначити, що існує низка структуроутворювальних компонентів національної ідентичності, наприклад, цінності свободи, правової держави, прав людини в сучасних європейських демократичних державах, які не повинні піддаватися модифікаціям. Тому є сенс розглядати національну ідентичність як конструкт, який за певних обставин може бути створений групою людей (національною елітою) з метою формування нової держави — нації. Розумно припустити, що головна роль на етапі побудови даного типу держави приділяється саме еліті: як політичній, так і інтелектуально-культурній, яка ставить основні вектори розвитку держави і, використовуючи існуючі передумови, закладає фундамент для майбутнього розвитку. Таким чином, національна ідентичність не є якимось винятковим даром певних держав: за певних обставин будь-який народ чи навіть етнос може створити свою власну унікальну національну ідентичність. У той же час це завдання дуже складне: насамперед через те, що крім обов'язкової наявності певних політичних, культурних і соціально-економічних передумов лише в рамках системи, що ними утворюються, ці компоненти створюють «національну ідентичність».

Наступною властивістю національної ідентичності є той факт, що національну ідентичність можна як набути, так і втратити. В історії достатньо прикладів країн, які через низку обставин виявились нездатними підтримувати свою національну ідентичність — як правило, за цим слідувало зникнення держави з політичної карти світу, принаймні в раніше існуючій формі. Як приклад можна навести Китайську імперію початку XX ст., провали

трансформації Турецької імперії, загибель у ході трьох розділів Речі Посполитої, а також крах Російської імперії з подальшими трансформаціями російської ідентичності.

Далі постає питання про основного носія національної ідентичності — про ту групу людей, які є нацією. Раніше вже було сказано, що вирішальну роль у формуванні національної ідентичності відіграють національні еліти, але еліти не є головним носієм ідентичності. В історії були приклади, коли еліти держави змінювалися досить часто (приклад: Китайська імперія), тоді як національна ідентичність зберігалася практично в незмінному стані. Тому має сенс припустити, що головним носієм національної ідентичності є найчисленніша група населення країни (при більш точному аналізі — її медіанна вибірка), яка має спільні уявлення про минуле країни, яка розділяє однакові політико- культурні цінності та відчуває відповідальність за майбутнє. Дане визначення головного носія ідентичності є, з одного боку, досить гнучким, оскільки залежно від рівня розвитку держави — носії ідентичності можуть відрізнятися (селянство в аграрній чи напівіндустріальній країні та середній клас у сучасному західному суспільстві), і з іншого боку, воно включає в себе всі сутнісні ознаки поняття, що визначається.

Саме національна ідентичність перетворює народ чи кілька народів, які проживають на певній території нації, шляхом створення або поглиблення загальної культурної парадигми мислення, загального набору цінностей, ідеалів, спільного світогляду; які, у свою чергу, є саме тими ключовими та основними факторами, які в результаті визначають нерозривний зв'язок суспільства та держави.

Крім того, саме національна ідентичність відповідає за внутрішню цілісність суспільства, визначає всю існуючу в державі політико-економічну систему. Функціонування політичних, економічних, соціальних інституцій буде успішним лише в тому випадку, коли вони погоджуються з існуючою в країні національною ідентичністю; а реформи та зміни існуючих інститутів

призведуть до бажаного результату лише в тому випадку, якщо паралельно відбуватиметься зміна компонентів національної ідентичності, або ж якщо реформи будуть виразом змін ціннісної парадигми даного соціуму, що вже пройшли.

Національна ідентичність може виникнути у будь-якому соціумі, але для цього вимагається ряд обставин — певний рівень соціально-економічного розвитку та продумана політика еліт, спрямована на подолання відцентрових та посилення доцентрових тенденцій світогляду соціуму. Крім того, для успішного створення держави-нації необхідно, щоб її складові компоненти були підготовлені до об'єднання досвідом попереднього історичного розвитку. Спроба ж об'єднання в єдине ціле складових частин, які не мають подібного досвіду, перебувають на вкрай низькому рівні політико-економічного розвитку, швидше за все, буде неуспішною і призведе до постійних внутрішньодержавних криз і, зрештою, до «держави, що не відбулася». Тому в сучасному світі створення нових держав-націй видається досить малоімовірним.

1.3. Методологічні підходи до аналізу державної політики у сфері ідентичності

Діяльність держави у сфері формування ідентичності належить до найменш вивчених напрямів державного регулювання [1, с.175; 2, с. 68]. Однією з причин цієї обставини є нетривалий історичний досвід державного управління у сфері ідентичності. Особлива складність об'єкта управлінського впливу, який може бути зіставлений з будь-якої з традиційних галузей державного регулювання, значною мірою визначає специфічність форм, які вживають заходів державного регулювання у цій галузі.

У фокусі уваги сучасної науки діяльність органів державної влади щодо формування ідентичності вперше виявилася, ймовірно, з моменту появи у 1990-х роках. робіт Р. Брукейбера про «націоналізуючу» політику деяких сучасних держав [3]. Саме на роботах Р. Брукейкер як суб'єкт політики

ідентичності став розглядати держави, а не тільки правлячі еліти, що властиво більшості досліджень в цій галузі. При цьому аж до теперішнього часу в науці відсутнє осмислення державної політики ідентичності за межами вузького кола країн, яких розглядає Р.Н. Брубейкер. За межами уваги дослідників залишаються також питання щодо впливу державних інститутів на формування ідентичності.

Завданням цієї статті є виявлення та теоретизація інституційних форм впливу держави на процеси формування ідентичності. Для вирішення цього завдання, зокрема, потрібне виявлення етапів формування державної політики у сфері формування ідентичності.

При вирішенні цього завдання ми виходимо з припущення, що вплив держави на сферу формування ідентичності відбувається не тільки в рамках «націоналізуючої політики», а також відрізняється різноманіттям інституційних форм.

Вивчення державної політики у сфері формування ідентичності залежить від низки таких понять, що відбиває спадну за обсягом послідовність: політика, ідентичності, конструювання ідентичності, державна політика у сфері формування ідентичності.

Політика ідентичності – сфера політичних відносин, що виникають у зв'язку з розвитком ідентичності. Зазвичай політика ідентичності розуміється у сенсі “politics”; роль державного управління при використанні цієї категорії залишається поза зоною уваги дослідників, але окремі її елементи можуть також розглядатися.

Конструювання ідентичності (identity construction) – поняття, що відбиває процес формування ідентичності внаслідок діяльності індивідуальних акторів, і навіть під впливом культурних та інших чинників. У деяких дослідженнях цей термін використовується при розгляді діяльності правлячих еліт щодо формування ідентичності [4, с.25]. До цього поняття близький англomовний термін «оформлення ідентичності» (shaping identity), який найчастіше використовується для позначення процесу формування

ідентичності за відсутності цілеспрямованого наміру. До цієї ж групи можна віднести поняття *identity-making*, *identity formation*, що використовуються в англомовній науці.

Державна політика у сфері формування ідентичності – поняття, що пропонується використовуватиме відображення цілеспрямованої діяльності державних установ у сфері політики ідентичності. В англомовній науці відповідний термін відсутній. Застосування цього поняття передбачає перенесення фокусу увагу до діяльності держави щодо питань ідентичності, розгляд як одного з акторів процесу формування ідентичності.

Практика державної участі у політиці ідентичності значно випереджає процес появи науково-теоретичних та експертних робіт, спрямованих на вивчення ролі держави у цих процесах. Очевидне відставання науки від практики державної участі у конструюванні ідентичності пояснюється, зокрема, методологічними причинами: у дослідженнях політики ідентичності панування належить суб'єктивістській методології. Ця обставина перешкоджає розгляду впливу інститутів на формування ідентичності.

Не буде перебільшенням сказати, що конструювання ідентичності розглядається в сучасній теоретичній науці виключно в контексті діяльності окремих акторів, переважно в рамках теорії раціонального вибору [6, с. 131]. Державна політика у сфері формування ідентичності розглядається не тільки в контексті діяльності окремих посадових осіб та правлячих еліт, а й у контексті впливу державних інституцій на цей процес.

Становлення та розвитку державної участі у політиці ідентичності передбачає наявність низки історичних етапів.

Наявність національної держави як інституційний чинник формування ідентичності.

Певною віхою у процесах конструювання національної ідентичності вважається епоха буржуазних революцій, що викликали у житті ідею нації. Зокрема початок процесу формування національної ідентичності в Англії дослідник цього питання Х. Кон пов'язує із буржуазною революцією XVII

століття. За його визначенням, революція «підняла людей до нової гідності, коли вони перестали бути звичайним народом, об'єктом історії, а стали нацією, суб'єктом історії, обраним для того, щоб робити великі справи, в яких кожен однаково та індивідуально, був покликаний до участі» [7, с. 82]. Аналогічні процеси відбуваються у Франції після Великої французької буржуазної революції. У цьому важливо зазначити, що у випадках уряди не переходять до практики цілеспрямованого конструювання. Але виниклі національні уряди та національна державна атрибутика стають першими державними інституційними чинниками формування та усвідомлення єдності нації.

Зовнішньополітичні здобутки держави як фактор формування ідентичності.

Першими дослідниками, які відзначили вплив зовнішньополітичних досягнень та експансіонізму на зміцнення національної єдності, можуть бути визнані британські історики ХІХ століття Джон Сілі та Джеймс Фройд [8]. Ними вперше було висловлено думку, що розширення Британської імперії стало чинником забезпечення єдності народу та освіти англійської нації. Вплив чинника імперії на формуванні британської ідентичності у ХІХ столітті розкрив у своїх працях Дж. Маккензі [9].

Схожа ситуація виникає у США після Другої світової війни. До початку політичні чинники не відігравали істотної ролі для американської національної ідентичності. Політика ізоляціонізму призводила до відсутності зовнішньополітичного чинника у розвитку національної самосвідомості американців [10]. Тільки до середини ХХ століття значну роль стали відігравати уявлення про особливу роль США у світі, для забезпечення якої була потрібна відповідна державна політика. Одночасно період Другої світової війни вперше призвів до активної роботи американської пропаганди щодо протиставлення американської та нацистської культур. На противагу расовим теоріям Третього рейху, державна пропаганда США наголошувала на інклюзивності американської культури [11, с. 977]. У післявоєнний період важливу роль для суспільної свідомості стали відігравати уявлення про місію

США щодо протидії комунізму. Національна ідентичність американців у післявоєнний та весь наступний період історії, нерозривно пов'язана з уявленнями про внутрішньо- та зовнішньополітичні інститути. У першому випадку, ідеали демократії та свободи стали відігравати важливішу роль у самоідентифікації американського суспільства. У другому випадку, імперіалізм та інтервенціоналізм стали подаватися як необхідні складові для глобальної політичної місії США. Майже всі президенти США починаючи з Ф.Д. Рузвельта вносили внесок у розвиток цих інститутів, які перетворилися на ключові орієнтири формування американської національної ідентичності. Можна припустити, що США перейняла у Британії як першість серед країн Заходу, а й чинник імперіалізму, зі схожими наслідками на формування національної ідентичності.

Очевидно, що приклади цілеспрямованої політики держави щодо формування ідентичності виникають не раніше за ХХ століття. Після Першої світової війни уряди деяких країн, які переважно належать до недемократичних політичних режимів, вперше роблять активні дії у сфері національної політики. Участь держави у тих чи інших формах націобудування характерна практично всім тоталітарним державам ХХ століття [12, с.577].

Ініціативна політика демократичних держав у питаннях забезпечення національної ідентичності розгортається у другій половині ХХ століття. Зокрема, у Бельгії активізація державної політики у сфері історичної освіти з метою на процес формування національної ідентичності відбувається, за оцінкою дослідників, у 1950-х рр. [13, с. 50]. Проте, вже у 1960-х роках. з посиленням тенденцій до регіоналізації система освіти потрапляє під контроль органів влади окремих регіонів, і цей процес завершився подальшим перетворенням Бельгії на федеративну державу на початку 1990-х років.

Зі специфічною проблемою зіткнулася в цьому питанні об'єднана Німеччина, яка після 1990 р. повинна була вирішувати завдання відтворення

єдиної німецької ідентичності на тлі того, що відбувається одночасно утворення ЄС і посилення припливу мігрантів до країни [14].

На даному етапі можна спробувати з'ясування структурних компонентів діяльності держави у сфері політики ідентичності.

Основною державною політикою у сфері формування ідентичності виступають три елементи: 1) образ «нашої держави», в якому відображаються уявлення про межі держави, час її виникнення, символи, ключових історичних діячів і героїв; 2) образ «ми», який відбиває уявлення про належність населення до певного типу цивілізації; 3) образ «вони», що відбиває ступінь протиставлення іншим з допомогою моделі «інші – чужі – вороги» [15, с.292].

Залежно від спрямованості можна виділити три основні цілі, на які може бути спрямована державна політика у сфері формування національної ідентичності:

- відтворення національної ідентичності – заходи держави щодо збереження та підтримки сформованих маркерів ідентичності;
- створення національної ідентичності – активна політика держави щодо формування образу єдиної нації у представників громадянської спільноти, яка проживає на території країни;
- розвиток національної ідентичності – активна політика держави щодо зміни усвідомлення образу єдиної нації у населення країни.

Аналіз діяльності різних держав у сфері формування ідентичності дозволяє виділити такі основні її напрями:

- освітня та просвітницька діяльність у підвідомчих державі навчальних закладах;
- створення культурної продукції – допомога чи ініціатива з боку держави у створенні творів культури та проведенні заходів, спрямованих на формування певної ідентичності;
- організаційні заходи – дії адміністративного характеру, створені задля фіксування і закріплення національної ідентичності в громадян країни (наприклад, у документах);

- підготовка активістів - навчання фахівців, які поза державним апаратом, але діючи у сфері культури та ідеології, впливають на політику ідентичності в країні.

Безумовно, найважливішим напрямом серед перерахованих є сфера освіти. У більшості кейсів саме у цьому напрямі починається реалізація державної політики у сфері формування ідентичності [16, с. 55], також у даних рамках проходить найбільший додаток зусиль держави у міру подальшого розвитку цього напрямку регулювання [17, с.1444].

Методологія державної політики у сфері національної ідентифікації населення включає в себе і ряд методичних положень: критерії, індикатори, проблеми ефективності тощо.

У науковій літературі концепт “політика ідентичності” часто інтерпретується через англomовний термін “identity politics” і розглядається як основа мобілізації різних громадських рухів та їхньої політичної дії [18]. Утвердившись у науковому дискурсі західної соціологічної та політичної науки у 1970-х роках [7], поняття часто використовується у мирній політичній боротьбі, а також у сучасних збройних конфліктах, які характеризуються політизацією колективної ідентичності при прагненні до влади [7]. Камілла Орджуела, зокрема, зазначає, що політика ідентичності може бути “політикою домінування” у тому випадку, якщо вона здійснюється державою, яка представляє та транслює певну етнічну ідентичність за допомогою мовної політики, культурного та релігійного символізму або нерівного доступу до політичного впливу, зайнятості та ресурсів розвитку. Політика ідентичності також може бути “політикою опору”, коли маргіналізовані групи мобілізуються на боротьбу за права та владу на основі загальної ідентичності [25]. У цьому сенсі поле політики ідентичності продовжує залишатися ареною соціально-політичних та культурних конфліктів.

Отже, політика ідентичності пов'язана з контролем над символічними ресурсами, вона відповідає за стабільність політичної спільноти. І.С. Семененко зазначає, що у сучасній політичній науці затверджується широке

тлумачення політики ідентичності, пов'язане з діяльністю держави та інших суб'єктів політичного процесу. У цьому ключі політика ідентичності розуміється як “сукупність ціннісних орієнтирів, практик та інструментів формування та підтримки національної (національно-державної), громадянської та інших форм макрополітичної ідентичності” [17]. Т.Воропай також фіксує, що універсальне визначення політики ідентичності пов'язане з її розумінням як “сукупності практичних та символічних дій, спрямованих на формування, підтримку та публічне визнання конкретної ідентичності” [10]. Тому для визначення політики ідентичності зручнішим є поняття identity policy, яке відсилає до дій державних інституцій, як правило, ключових акторів політики ідентичності.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ

2.1. Політичні аспекти формування національної ідентичності в Україні

Зовнішні сили та події здатні створювати глибокі зміни та можуть стати потужними факторами формування ідентичностей [10]. У випадку України, такі важливі події, як Євромайдан, анексія Криму та збройний конфлікт з Росією, посилили лінію самоідентифікації «ми–вони» між «українцями» та «Іншими». Тим часом процес націєтворення країни став політичним проектом держави та розглядається як необхідність для майбутньої інтеграції України в європейський простір [15]. Однак, щоразу, коли розбіжності стають політичними, розкол стає перешкодою. Оскільки етноцентричний підхід до націєтворення містить потенціал для конфліктів з національними та етнічними меншинами [22], примирення ідентичностей та їхня єдність як частини української нації є важливими для стабільності країни. Для формування інклюзивної національної ідентичності та запобігання черговому потенційному конфлікту необхідно однаково сприяти розвитку етнічної та громадянської ідентичностей.

Ідентичність – це не даність, а елементарна та визначальна культурна та біологічна конструкція, що розвивається протягом нашого життя [12]. Ця тема досить складна та досліджувалася в різних галузях, що успадкувало численні визначення та підходи. Описові механізми не лише формують ідентичність, але й є головним чином продуктом взаємного процесу між соціальними та зовнішніми факторами, що впливають на індивіда. В нашому випадку ідентичність розуміється через два механізми: громадянську та етнічну ідентичність, кожен з яких має культурні та/або національні компоненти. Етнічна ідентичність стосується спадщини предків і є статусом, що приписується при народженні, «заснованим на фізичних та культурних характеристиках, визначених зовнішніми групами» [4]. Це включає не лише

«расу», але й спільне власне ім'я, міф про спільне походження, спільні історичні спогади, елементи спільної культури, зв'язок з батьківщиною та почуття солідарності. На противагу цьому, громадянська ідентичність – це сукупність «переконань та емоцій щодо себе як учасника громадянського життя». Пов'язана з певними соціальними групами, розташованими в певних географічних районах (не обов'язково державах чи націях), ця концепція містить елементи членства, участі та турботи про права [11].

Подібно до ідентичності, націєтворення ґрунтується на громадянських та етнічних компонентах. Як процес, у якому політичні актори прагнуть переконати людей в межах однієї адміністративної території бути частиною однієї спільноти, воно включає два ключові фактори: об'єктивний (наприклад, територія) проти суб'єктивного (наприклад, спільні політичні ідеї).

У контексті запобігання конфліктам особливе значення мають ексклюзивна та інклюзивна ідентичність. У той час як інклюзивна ідентичність спирається на ідентифікацію себе із соціальною групою (*opting-in*), ексклюзивна ідентичність підкреслює рольові відмінності та ступінь несхожості між індивідами (*opting-out*) [21]. Це особливо важливо для розвитку ідентичності, оскільки вона здебільшого розвивається під час спілкування з «Іншим»: групи визначають себе через порівняння з «незнайомцями», а не посиляючись на власні характеристики [22]. Виходячи з цього припущення, Теорія соціальної ідентичності (SIT) здатна пояснити низку питань, що перетинаються, щодо ідентичності та конфлікту.

У своєму минулому Україна (прикордоння) була територією періодичного культурного та геополітичного протистояння між кочовими та аграрними суспільствами, що опинилося між Європою та Азією, комунізмом та націоналізмом, протистоячи католицькому Заходу з одного боку та православному Сходу з іншого. Не лише добре відомий східно-західний поділ між західною частиною (колись частиною Польщі, Чехословаччини та Румунії) та царсько-радянським сходом, але й постійно змінювані територіальні кордони (Велике князівство Литовське, Османська імперія, Річ

Посполита, Кримськотатарське ханство та Московія) сприяли положенню країни як політичного прикордоння 37. Таким чином, українська ідентичність включає різні релігійні, регіональні та мовні виміри. Крім того, сучасною територією України більшу частину історії правили інші, що мало можливостей для розвитку почуття спільної національної ідентичності[23]. Отже, цілісної національної ідентичності та добре сформульованого національного порядку денного важко досягти. Внутрішні відмінності в Україні зароджуються глибоко в її історичному досвіді та відсутності колективної пам'яті. Розглядаючи, наприклад, етнічні компоненти, вони можуть спиратися або на етнічну українську національну ідентичність (європейська культура, російська та українська етнічні риси та національна держава, що конкурують одна з одною), або на східнослов'янську національну ідентичність (просування східнослов'янської ідентичності, наголос на зв'язках з Росією та Співдружністю Незалежних Держав) [31].

Після проголошення незалежності у серпні та референдуму в грудні 1991 року, де незалежність України підтримали переважні 90%, президент Леонід Кравчук обрав прозахідну орієнтацію та антиросійську риторику. Під час процесу розбудови нації та держави один складний компонент як важливий атрибут етнічної ідентичності залишався проблематичним з самого початку пострадянської трансформації: мовний фактор [23]. Прийняття програми українізації сприяло використанню української мови в освіті, політиці, економіці та ЗМІ, але зустріло опір на півдні та сході країни. Неефективна мовна політика в освіті та засобах масової інформації не змінила верховенства російської мови в суспільному та приватному житті. Подібно до мови, символи державності, спільні міфи та історія були вирішальним фактором у формуванні національного етосу. За Кравчука було запроваджено схему Грушевського, щоб максимізувати відмінність між Росією та Україною та легітимізувати окрему українську ідентичність [30]. Схема, названа на честь українського історика Михайла Грушевського (1866-1934), встановила нові ідентичності, такі як Київська Русь та Гетьманська держава як ранні форми

української державності [14]. Загалом, ця перспектива пропонувала точку зору, що українці не були «молодшими братами» в рамках російської історичної міфології, а окремим слов'янським народом, що належить до європейської цивілізації. Більше того, це дозволило українцям пишатися своїми історичними досягненнями [8]. Зрештою, національний гімн, валюта, гімни та прапори були засновані на Грушевському, включаючи також процес декомунізації [15]. На противагу цьому, риторика змінилася у 1994 році з президентством Леоніда Кучми. Хоча переорієнтація зовнішньої політики на схід та зміцнення економічних зв'язків з Росією не сприяли чіткій національній ідентичності [5], нова конституція 1996 року аналогічним чином закріпила громадянські та етнічні елементи. Надання привілеїв для етнічної української ідентичності (наприклад, акцент на розвитку української нації в історичній самосвідомості, традиціях та культурі), громадянські елементи, такі як право на громадянство за народженням або гарантована свобода використання мов меншин, також були включені. Того ж року президент Кучма проголосив завершення державного будівництва. Однак ідеологічного керівництва урядової еліти бракувало, що призвело до тривалого та складного процесу трансформації від радянського до незалежного громадянського українського суспільства [6]. Революція Гідності (Революція гідності) 2014 року активізувала процес націєтворення та знову порушила питання української ідентичності [16]. Спровокована відмовою президента Віктора Януковича підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, революція стала результатом зростання політичної свідомості та національної ідентичності. Загалом, суспільство виступило проти авторитарного режиму президента Януковича через громадянський протест та об'єдналося для створення нової держави, заснованої на європейських цінностях [10]. Ці події призвели до зміни етнонаціональних ідентичностей, оскільки люди, які раніше відчували амбівалентне ставлення до своєї національної приналежності, не лише почали набагато сильніше відчувати себе українцями, але й стали більш активними в громадянському суспільстві. Наступною метою нового уряду було створення

ефективної громадянської держави та робота над європейською інтеграцією, що лише посилювалися анексією Криму та кризою на Донбасі. Поряд із зовнішньою та внутрішньою політикою, що регулює безпеку України, економіку, мову, освіту, символіку та історію, децентралізація, а також суперечка щодо Католицької православної церкви стали додатковими елементами націєтворення [14].

Визначаючи відмінності від зовнішніх політичних спільнот (виключення «Інших» та включення «Нас» як громадян), розуміння того, «що є» і «що ні», конструює ідентичність нації. Відносини між більшістю та меншістю можуть загострюватися щоразу, коли «значущий інший» заперечує автентичність своєї групи та загрожує ідентичності іншого [12]. У випадку України, ключовим моментом, пов'язаним з цим припущенням, є легітимне визнання різних ідентичностей, що розділяють росіян та українців. Після здобуття незалежності в 1991 році, після русифікації та деєтнізації за часів Радянського Союзу, українці опинилися в більшості та були змушені переосмислити свій попередній статус меншини. Більше того, швидкий розпад Радянського Союзу позбавив життєво важливого моменту в розбудові нації: Україні бракувало об'єднуючого наративу та фігур, які зазнали безпроблемної трансформації. Особливо через історичну, релігійну та мовну близькість між обома країнами, вплетену в складні історичні, політичні та економічні фактори, ці відносини виявилися найчутливішим питанням для політики. З одного боку, відсутність чітких меж між українцями та росіянами дозволяла окремим особам перемикатися між ідентичностями [8]. Однак це ускладнювало побудову громадянського суспільства, що призводило до відсутності політичної спільноти. Хоча визначення Росії як «Іншого» забезпечувало ідеальну можливість для націєтворення за часів Кравчука, еліти мали залишатися обережними, розмежовуючи «наших росіян» (в Україні) та «тих росіян» (у Росії).

Криза 2014 року стала поворотним моментом. Військове втручання, нестабільна ситуація на кордонах країни та медійне протистояння з Росією

були і залишаються серйозними викликами національній ідентичності України [17]. Однак ці події сприяли унікальності внутрішньої групи, формуючи ідентичність та створюючи кордони щодо Російської держави. Не маючи чітких меж, політики були змушені покладатися на наполегливу політику, щоб утвердити Україну в міжнародній системі та досягти національної єдності всередині неї. Тому українізація продовжувала сильно покладатися на формування етнічної ідентичності, роблячи Україну «більш українською» та більш етнічно ексклюзивною [18]. Зі зміцненням кордонів ідентичності процес націотворення перейшов у бік антиросійської риторики, що вплинуло не лише на зовнішню політику, а й на внутрішній політичний ландшафт для інших меншин.

Коли суверенітет і цілісність країни знаходяться під загрозою, громадянська свобода та культурне розмаїття стають більш проблематичними. Так само перехідні періоди та нестабільність особливо сприяють надмірному націоналізму як у постконфліктних, так і в доконфліктних ситуаціях. Часто це відбувається за рахунок меншин, оскільки їх сприймають як історичного ворога, загрозу або легку мішень. Отже, не лише етнічні, а й громадянські компоненти є важливими елементами націотворення, такими як громадянська свідомість національної території або готовність захищати державу. Політика має залишатися інклюзивною, з одного боку, згідно з вимогами України бути визнаною «ядром», а з іншого боку, щодо неукраїнців як співпартнерів у новому громадянському суспільстві. Різні ідентичності (індивідуальні чи між групами) лежать в основі необхідності примирення в межах однієї держави для побудови свідомої національної ідентичності [14].

Узгоджена ідентичність – або загальна ідентичність окремої особи – об'єднана етнічною та громадянською складовими. Хоча терміни «етнічний» та «громадянський» конкретно не згадуються, цей механізм описується по-різному та зводиться до одного й того ж процесу: «кров», «культура», «коріння» або «етнічний» (етнічна ідентичність – ідентичність меншини) поєднується з такими виразами, як «серце», «політичний», «мешканець»,

«громадянин» або «патріот» (громадянська ідентичність – українська ідентичність). Аналіз показує, що різні етнічні ідентичності можна узгодити з громадянською ідентичністю. Загалом, меншини усвідомлюють свою спільну приналежність до Української держави і тому приймають громадянську українську ідентичність, зберігаючи при цьому ідентичність етнічної меншини як частину своєї загальної ідентифікації. Змішування та оцінювання різних традицій, спільне використання культурних подій та знання кількох мов – це фактори, що сприяють успішному узгодженню обох. Загалом, наявність більш ніж однієї ідентичності сприймається як перевага та може будувати мости через розбіжності [12]. Тим не менш, питання ідентифікації – це динамічний конструкт, який розвивається з часом і може змінюватися під впливом зовнішніх впливів. Як наслідок, громадянська та етнічна ідентичності не завжди однаково сильні та можуть не узгоджуватися одна з одною. Хоча під час аналізу не було виявлено жодних конфліктних ідентичностей, один із компонентів може домінувати над іншим. Наприклад, це може бути результатом вибору надати більшого значення громадянській чи етнічній ідентичності [15].

Так само громадянська ідентичність розвивається з часом: вона може ставати сильнішою, а зовнішні події мають силу формувати громадянські ідентичності [16]. Тому її елементи можуть розвиватися з часом поряд з іншою етнічною ідентичністю. Невід'ємною частиною успішного пристосування є проживання на території країни (місце проживання, місце народження тощо) та розвиток почуття дому для неї. Це описується як «любов до своєї країни», називання її «домом» та «гордість тим, що ти громадянин України». Зрештою, територія та громадянство є фундаментальними складовими подальшого розвитку громадянської ідентичності. Тим не менш, ще однією важливою частиною громадянської ідентичності є виконання певних обов'язків та відповідальності, які сприяють успішній інтеграції в суспільство як громадянина України [19]. «Патріотизму» самого по собі недостатньо, щоб зробити людину відповідальною. Позитивне та горде ставлення до України

або використання національних символів має доповнюватися іншими елементами, такими як повага до українських цінностей, (політична) участь та (економічний) внесок. Поряд із цими елементами найчастіше називали державну мову [21]. Знання та використання української мови, будучи меншиною в країні, багатьма сприймається як невід'ємна частина інтеграції. Отже, як також показує емпіричний аналіз, мова стає одним із найважливіших маркерів громадянської української ідентичності. З іншого боку, прийняття української культури відіграє набагато меншу роль. Інші культурні та етнічні елементи, окрім національних символів, у зв'язку з громадянською ідентичністю не згадувалися.

На відміну від громадянської ідентичності, етнічна ідентичність є менш динамічною та обговорюваною. Вона залежить, перш за все, від спадщини, що визначається через походження, фізичну зовнішність та територію. Іншими елементами є мова вдома та культура/традиції, що практикуються в сім'ї [26]. Загалом, це дуже однозначна частина ідентичності. Однак певна гнучкість може бути частиною етнічної ідентичності, наприклад, щоразу, коли виявляється нова інформація про предків [28]. Перш за все, коли в генеалогічному дереві присутні різні етнічні групи, гнучкість можлива більшою мірою. Етнічна ідентичність може бути різноманітною і не обов'язково повинна бути приписана одній нації чи одній групі людей. Дійсно, ця ідентичність може стати складною головоломкою, що складається з різних етнічних ідентичностей, з яких людина може обрати особистий пріоритет. Більше того, люди можуть узагальнити свою ідентичність, щоб об'єднати різні національні держави в одне поняття, наприклад, «слов'янська ідентичність» [31].

Одним із найсильніших маркерів ідентичності в українському контексті є мова. З одного боку, вона використовується як інструмент для збереження ідентичності меншини шляхом розмови рідною мовою. Спілкування цією мовою, особливо вдома, підкреслює зв'язок з минулими поколіннями і тому неминуче пов'язане з етнічною ідентичністю людини. Коли мова невідома, а

сімейні зв'язки або зв'язок з родовою спадщиною слабкі, можливий нижчий ступінь ідентифікації [34]. З іншого боку, мова використовується для ідентифікації себе як громадянина України шляхом практики та розуміння державної мови. Загалом, громади та учасники інтерв'ю розуміють необхідність української мови як лінгва франка та як важливий фактор тор для інтеграції. Рішення використовувати (одну) мову (мов) може або сприяти узгодженню ідентичностей, або сприяти розвитку певної ідентичності в певному контексті [38]. Отже, практика обох або навіть кількох мов (мов меншин та державної мови) є важливим елементом для ефективного узгодження етнічної та громадянської ідентичності. Це також відображається в невеликій підкатегорії освіти, коли в школі вивчаються дві мови.

Так само територія та кордони можуть однаково використовуватися як елемент етнічної та громадянської ідентифікації. Етнічна приналежність та територія суттєво пов'язані з історичною перспективою, через яку певний регіон описується як рідна земля місцевого або корінного населення. Ця концепція менш динамічна: хоча державні кордони можуть бути предметом геополітичних дискусій та змін, «корінні» території та етнічні кордони виходять за рамки цієї атрибуції. Тим не менш, люди можуть вибрати, залишитися на своїй «батьківщині» або рухатися далі, що може призвести до більш гнучкої ідентифікації, якщо присутні різні етнічні ідентичності [41]. Для порівняння, місце народження або проживання на території держави є невід'ємною частиною громадянської ідентифікації, незважаючи на різну етнічну ідентичність.

Хоча релігія згадується лише як другорядний фактор у примиренні ідентичностей, подібно до традицій, різні орієнтації вважаються перевагою. Вони можуть збагачувати місцеві громади, обмінюючись різними підходами та іноземними ритуалами кількома мовами, тим самим сприяючи формуванню багатоетнічного суспільства. З іншого боку, офіційні релігійні свята здатні зміцнювати зв'язки з громадянською українською ідентичністю.

2.2. Вплив глобалізаційних та регіональних чинників на формування ідентичності

Зазвичай національна ідентичність не є «вродженою рисою», проте різні дослідження вже показали, що на думку людини, національна ідентичність є прямим результатом наявності елементів із «спільних точок» у повсякденному житті людей: національні символи (гімн, прапор або національні кольори, девіз та герб), мова, національна валюта, історія нації, кровні зв'язки та національність, культура та традиції, історія та література, музика, кухня, радіо, телебачення тощо.

Е. Ренан у своєму дискурсі «*Qu'est-ce qu'une nation?*» («Що таке нація?») ще у 1882 році дав обґрунтоване визначення нації як «масштабної солідарності, що складається з відчуття жертв (індивідуальних чи колективних), які людина принесла в минулому, і тих, які вона готова принести в майбутньому», але певним чином метафізичним задумом та чітким проявом долі [10].

Незважаючи на сучасну ситуацію, коли українське суспільство серйозно розділене глибокими політичними, економічними та фінансовими, соціально-культурними, історично-моральними, мовними та релігійними розбіжностями, розвиток національної ідентичності України, яку можна розглядати як прихильність, що виникає внаслідок чіткої, але мотиваційної диспозиції, має бути зосереджений на сучасних політичних, правових, економічних та культурних цінностях України [33].

Безумовно, нам потрібно провести чітке розмежування між державним націоналізмом та конституційним патріотизмом, де обидва вони повинні бути рівноправними, і, крім того, конституційний патріотизм може бути ідеальною моделлю для розуміння справжнього джерела фіксованої спільної політичної ідентичності. Щоб розробити простий код конституційного патріотизму в сучасній Україні, нам потрібно встановити тут важливу здатність для подальшої європейської інтеграції та ідентифікації, а отже, забезпечити більш складний аналіз багаторівневого публічного просування національної

ідентичності. Сучасна сувора дихотомія державного націоналізму та конституційного патріотизму в Україні, а також їх необхідний перетин, глибоко вкорінена в спільній національній ідентичності та може мати справу з її змішаною природою, яка набула чітко визначеної національної форми.

Маючи національну ідентичність, нам потрібно вийти за рамки моделі національної держави, яка панувала раніше в Європі, і спробувати відповісти на важливе питання: «відчувати себе українцем» чи «розмовляти українською»?

Мода як на ідентичність, так і на громадянство не є юридично вмотивованою чи обов'язковою, проте деякі українські вчені наголошують, що таке специфічне подвійне громадянство є досить небезпечним для суверенітету та територіальної цілісності України. Навіть деякі європейські дослідники [23] підтверджують побоювання українців, говорячи про цілковиту можливість подвійного (або множинного) громадянства переважити важливість національного громадянства як невід'ємної частини суверенітету України, ніж це було раніше.

Нищівна небезпека породжується не нашою відкритістю до зовнішніх впливів, а прихована у фактичній однобічній культурній, інформаційній, ідеологічній, політичній та економічній експансії, яка погано маскує незрозумілу та дивну ненависть до всього українського.

Також ми повинні враховувати сучасну українську «специфіку» – наявність не надто щирого сусіда, чиє законодавство, серед іншого, містить чітке положення, присвячене «захисту співвітчизників», де б вони не жили. На практиці ми бачили результати такого підходу в кількох країнах зі спільним радянським минулим (Грузія, Молдова). Подвійне громадянство є достатньою зброєю потужних держав у всьому світі. Крім того, ми не впевнені, що наш східний сусід (Росія), використовуючи подвійне російсько-українське громадянство для посилення сепаратистських тенденцій в Україні зараз, не використає його для «захисту своїх громадян» у майбутньому, наприклад, у Криму, як це було в Грузії у 2008 році. Справедливості заради слід зазначити,

що це не російський винахід, вони просто запозичили американський досвід у Гренаді (1983).

Зазвичай національна ідентичність не перешкоджає людям виїжджати за межі держави, проте вона має на меті зберегти певні особливі зв'язки між людиною та її країною походження або країною проживання та заохотити її «вільне пересування» по всьому світу. Крім того, така концепція «вільного пересування» може здатися людям занадто далекою від основних питань, але прояснення теоретичних дебатів щодо «ідентичності» є необхідним попереднім кроком до оцінки цінності тверджень про потенціал питань «національної ідентичності» або «громадянства-ідентичності».

Можливо, було б дуже корисно розрізняти можливість національної ідентичності від відчуття українського громадянства, громадянської ідентичності, а не національної ідентичності, проте це вимагає перегляду постійних дебатів щодо націоналізму та громадянства (або національності) з одного боку, та глибшого вивчення концепції «ідентичності» з іншого.

Безсумнівно, кожне велике суспільство містить етнічні та мовні меншини. Зазвичай їхній стиль життя, мова, культура та походження можуть відрізнятися від більшості в конкретній країні. Однак, зазвичай національну меншину (як етнічну, так і мовну) можна теоретично (ще не юридично) визначити як групу людей у межах певної однонаціональної держави: (1) яка чисельно менша за решту населення держави або її частини; (2) яка не займає домінуючого становища; (3) яка має культуру, мову, релігію, расу тощо, відмінні від культури більшості населення; (4) члени якої прагнуть зберегти свою самобутність; (5) члени якої є громадянами держави, де вони мають статус меншини; (6) яка має тривалий час присутності на території, де вона проживає.

Згідно з таким визначенням, в Україні існує щонайменше 10 груп меншин (етнічних, релігійних, мовних):

1. Кримські татари

- Мусульманська меншина громадян України, які не мають конфліктів

- Православні християни, які мають латентно подвійне громадянство, шукають сильної автономії з сильними проросійськими сепаратистськими тенденціями

2. Гагаузи • Мусульманська та православна християнська меншина громадян України, які шукають сильної автономії з деякими промолдавськими сепаратистськими тенденціями

3. Німці • Католики • Християни та протестантські християни • громадяни України, члени громади сусідньої держави, без конфліктів

4. Угорці • Протестантські християни та католицька християнська меншина громадян України, члени громади сусідньої держави, з деякими політичними конфліктами

5. Лемки • Греко-католицька християнська меншина громадян України без будь-яких претензій та без конфліктів

6. Поляки • Католики • Християни громадян України, члени громади сусідньої держави, без конфліктів

7. Румуни • Православна християнська меншина громадян України, члени громади сусідньої держави, з деякими конфліктами на території

8. Росіяни • Православна християнська меншина громадян України, члени громади сусідньої держави, з жорсткими політичними конфліктами щодо мови, релігії, історії, культури, території, економіки тощо.

9. Русини православна християнська меншина громадян України без будь-яких претензій та без конфліктів

10. Словацька католицька християнська та протестантська християнська меншина громадян України, члени громади сусідньої держави, без конфліктів

Згідно з інформацією, наведеною у 16-му виданні «Етнологу» (2009), українською мовою розмовляють у 27 країнах світу. Вона є офіційною державною мовою в Україні, де 37,5 мільйона людей (81% від загальної чисельності населення) використовують її не лише вдома. Українська мова має 3 основні діалектні групи відповідно до території поширення: південно-західну групу, південно-східну групу та північну групу діалектів, де південно-

західна група діалектів є «найбагатшою», оскільки тут можна назвати щонайменше 8 діалектів. Отже, лексично найближчою до української є білоруська (84% загальноновживаного словникового запасу), далі йдуть польська (70%), сербохорватська (68%), словацька (66%) і, нарешті, російська (62%) [22].

Також українською мовою розмовляє велика кількість емігрантів, зокрема в Канаді (150 000 носіїв мови), Сполучених Штатах (серед майже 1 мільйона осіб українського походження лише 300 000 розмовляють українською), кількох країнах Південної Америки, таких як Бразилія (500 000 осіб) та Аргентина (300 000 осіб) [10]. Невелика діаспора також поширена в Австралії та майже в усіх країнах Європи. Історично перші емігранти туди походили переважно з Галичини (Західної України), яка до Першої світової війни була частиною Австро-Угорської імперії, між світовими війнами належала Польщі та була анексована СРСР у 1940 році. Отже, українська мова, якою розмовляла більшість із них, походила з першої половини ХХ століття і залишається галицьким діалектом української мови (який належить до південно-західної групи діалектів).

Повертаючись до наших сусідніх країн, ми можемо спостерігати адекватні та взаємні мовні відносини на європейському векторі (Польща, Румунія та Словаччина), де згідно з положеннями Європейської хартії регіональних або меншинних мов (1992 р.) українська мова визнана мовою меншини [11]. Однак колишні радянські республіки (Білорусь та Росія) взагалі не приділяють взаємної уваги мовним питанням. Специфічна ситуація склалася в Молдові, де в Придністров'ї, державі з обмеженим визнанням, українська мова є однією з трьох офіційних мов (стаття 12 Конституції від 24.12.1995 р.).

Корисну та точну аргументацію щодо питань державної мовної політики, самоідентичності та громадянства можна знайти в остаточній версії рішення Європейського суду з прав людини у справі «Булгаков проти України» від 31 березня 2008 року, де, на думку Суду (с. 49 рішення),

необхідно чітко розрізняти іменники в офіційній державній мові з огляду на правила її правопису та права етнічних меншин використовувати імена відповідно до своїх традицій, що підтверджено Законом про національні меншини в Україні (1992 р.) [13].

Немає жодних сумнівів, але серйозна якісна зміна громадянської ідентичності серед громадян України відбулася справді вразі в нашій сучасній історії після мирної «Помаранчевої революції» 2004 року. Це був час, коли двоє з кожних трьох громадян України пишалися та раділи бути собою, незважаючи на своє етнічне походження та мову спілкування. Це був час, коли більшість громадян України вважали її своєю державою.

Настав час для реального відновлення популярності української мови, зокрема серед громадян різних регіонів України, і до того ж уряд ухвалив у 2006 році постанову про обов'язкове дублювання та субтитрування у кіновиробництві українською мовою. Це був час, коли було модно просувати дубляж у кіновиробництві, використовуючи україномовних зірок (наприклад, у серіалах «Пірати Карибського моря», «Володар перснів» чи «Трансформери», фільмах «Агора», «Диявол носить Prada» чи «Турист», мультфільмах «Тачки», «Кунг-фу Панда» чи «Льодовиковий період» тощо).

Ми все ще маємо серйозний вплив усіх наших сусідніх країн, але лише одна з них намагається відновити своє значення майже в усіх сферах громадського та соціального життя українського суспільства – це Росія. Проте російська влада використовує різні можливості, що передбачають та підтримують пряме чи приховане втручання, використовуючи імперську поведінку та «мовну карту» у:

- законодавстві (законодавча імітація; ратифікація міжнародно-правових актів без правильного перекладу українською мовою; приховане подвійне громадянство; неправильна транскрипція та написання особистих імен українською мовою; неможливість отримання судових протоколів українською мовою на сході України);

- освіта (обов'язкове скорочення шкіл з українською мовою навчання на Сході, довільне збільшення та просування дитячих садків та дошкільних закладів з російською мовою навчання на Заході; знищення української історії, мистецтва та літератури);
- культура (небажання Росії повертати історичні та культурні цінності сучасної України; скасування дубляжу та субтитрів у кіновиробництві українською мовою; запрошення російських знаменитостей бути ведучими ток-шоу в українських ток-шоу; зменшення публікацій українськомовних книг, журналів та часописів; зменшення кількості українськомовних пісень та ток-шоу на радіо в прайм-тайм);
- релігія (постійне втручання Російської православної церкви, яка офіційно витісняє Українську православну церкву),
- економіка (небажання Росії повертати борг СРСР; широке поширення російського бізнесу в Україні, зокрема у банківській сфері, виробництві пива та будівництві житла; постійний шантаж постачанням природного газу; просування російськомовної реклами);
- політика (призначення колишніх співробітників російської розвідки для проведення публічних заходів) с посади в українському уряді) тощо.

2.3. Інституційне забезпечення: роль органів влади та місцевого самоврядування

В огляді моделей територіально-адміністративного управління незалежної України Катерина Вольчук зазначає, що «на перший погляд, Україна створена для далекосяжної регіоналізації або навіть федералізму» [14]. В Україні існують сильні регіональні ідентичності, що охоплюють різноманітні етнолінгвістичні, економічні, культурні та політичні ідентичності, навіть якщо межі цих регіональних ідентичностей іноді є мінливими. Однак протягом більшої частини своєї історії політична організація в незалежній Україні значною мірою не відповідала цьому – була ієрархічною та централізованою, з незначною кількістю повноважень на

місцевому рівні. Після здобуття незалежності в 1991 році Україна зберегла аспекти централізованої моделі управління Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР). Така централізована модель контрастує з корінними традиціями управління України, які тяжіли до федералізму та децентралізації в інтелектуальній думці та практиці [14].

У перші роки незалежності точилися дебати щодо переваг різних територіально-адміністративних моделей та того, як збалансувати регіональні інтереси з необхідністю єдиного політичного утворення. Це призвело до неоднозначної декларації в конституції 1996 року про те, що територіальний устрій України «ґрунтується на принципах єдності та цілісності державної території та поєднанні централізації та децентралізації у здійсненні державної влади» (стаття 132). У 1997 році Закон про місцеве самоврядування в Україні призвів до створення безпосередньо обраних обласних та районних рад, але фінансові рішення залишалися значною мірою централізованими. Обласний та районний рівні управління не відповідали Хартії місцевого самоврядування ЄС, яка виступає за застосування основних правил, що гарантують політичну, адміністративну та фінансову незалежність субнаціональних органів влади [15]. Крім того, були збережені адміністративні регіони, створені за часів УРСР. Вони мало нагадували історичні регіони, не маючи значення для людей, які жили під ними. На самому місцевому рівні було багато сіл, міст та муніципалітетів, багато з яких мали обмежені адміністративні можливості. На субнаціональному рівні Крим був особливим випадком. Його було перетворено на автономну парламентську республіку у складі України, що регулюється Конституцією Криму відповідно до законів України.

Реформи децентралізації, проведені урядом після 2014 року, являли собою явний розрив із моделлю централізованої державної влади, яка процвітала за часів Януковича [16]. Для України політико-адміністративна організація – це не просто питання визнання та врахування регіональної ідентичності, а радше визнання механізмів управління, за якими суспільство самоорганізується. Цей організаційний принцип був особливо очевидним під

час соціального руху Євромайдану, який був без лідера та самоорганізувався з добровольчими батальйонами та громадськими благодійними організаціями [8]. Ці особливості українського суспільства роблять децентралізацію та місцевий/регіональний розвиток невід'ємною частиною його державного устрою. Тому реформи децентралізації не слід розглядати як результат Революції Гідності, а радше як частину самої причини їхнього успіху. Ця громадянська орієнтація лише зміцнюється. Перехресне опитування, проведене між 19 та 24 травня 2022 року, показує, що цінності громадянського націоналізму, демократії та громадянського обов'язку зміцнюються разом зі зростанням проєвропейських орієнтацій, які «випереджають будь-які етнолінгвістичні моделі ідентифікації та відображаються на громадянських ідентичностях, які вже були сильними в країні до вторгнення Росії» [17].

Вторгнення Росії підкреслило стійкість соціальної структури України та природу соціальної довіри, навіть призвело до появи місцевої цивільної організації оборони [18]. Аналіз соціальної згуртованості до 2022 року показав низьку довіру до державних інституцій, але сильне почуття приналежності як на місцевому, так і на національному рівнях, а також відносно високу довіру до місцевих лідерів [19]. У національно репрезентативному опитуванні громадської думки, проведеному в грудні 2022 року, Збройні Сили України зараз є найбільш надійним соціальним інститутом, за ним йдуть президент України, добровольці та, відповідно, звичайні люди [20]. Висока довіра до президента є суттєвим відхиленням від попереднього року (з 21% у грудні 2021 року до 84% у 2022 році). Нещодавні дослідження також виявили позитивний вплив реформ децентралізації щодо зміцнення соціальної згуртованості в Україні [21]. Нарешті, Україна дедалі більше прагне демократичного розвитку – 95% респондентів загальнонаціонального опитування у серпні 2022 року вказали, що для них «дуже важливо» або «важливо», щоб Україна стала повноцінно функціонуючою демократією (збільшення з 76% у попередньому році) [22]. Демократичні цінності,

громадянська ідентичність та соціальна довіра до інших і до волонтерів лише зміцнюються. Це важливо. Варто пам'ятати під час розгляду реформ.

Прихильники децентралізації стверджують, що місцеві та регіональні органи влади ближчі до людей і мають кращі можливості для розуміння та реагування на місцеві потреби. Наприклад, у своїй фундаментальній праці Оутса стверджується, що децентралізація може призвести до більш економічно ефективного надання державних послуг [23]. Місцеві юрисдикції конкурують за залучення мешканців та бізнесу, що призводить до більш чуйного та гнучкого урядування, меншої кількості рівнів бюрократії та більших можливостей для інновацій та експериментів у наданні державних послуг [23]. Окрім цієї передбачуваної розподільчої ефективності, деякі стверджують, що децентралізація сприяє підзвітності та зменшує корупцію в уряді [24].

Критики зазначають, що перенесення послуг на місцевий рівень може призвести до погіршення надання послуг та збільшення витрат через неефективність масштабу, дублювання відповідальності та послуг, а також вищі адміністративні накладні витрати. На практиці децентралізація є багатовимірною концепцією, що охоплює політичні, адміністративні та фінансові елементи, і контекст, у якому вона відбувається, є важливим. Децентралізація може включати: i) делегування, коли деякі повноваження щодо прийняття рішень та адміністративні повноваження для чітко визначених завдань передаються від центрального уряду до напіваавтономних органів нижчого рівня; ii) деволюцію, коли центральний уряд передає повноваження щодо прийняття рішень, фінансів/оподаткування та адміністрування регіональним або місцевим органам влади; та iii) деконцентрацію, коли відбувається географічне переміщення влади від центрального уряду до органів, розташованих у регіонах (деконцентровані державні служби) [25]. Там, де децентралізація відбувається без належного ресурсного забезпечення, підривається здатність субнаціональних органів влади виконувати свої повноваження. Таким чином, недостатньо дивитися на

те, який рівень влади відповідає за надання послуг. Також необхідно враховувати контексти, в яких вони функціонують, та ресурси, які вони отримують від органів влади вищого рівня, поряд з повноваженнями та потужностями, які вони мають при виконанні своїх обов'язків.

Відразу після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року Україна оголосила воєнний стан та сприяла створенню обласних, районних та міських військових адміністрацій. Було швидко прийнято законодавство для уточнення повноважень та відповідальності субнаціональних органів влади в умовах воєнного стану, надаючи їм додаткові повноваження щодо переказу коштів з місцевих бюджетів до збройних сил та інспектування будівель та іншої інфраструктури, пошкодженої війною. Місцеві органи влади та громади активно беруть участь в організації оборони через сили територіальної оборони, з яких налічуються тисячі цивільних добровольців. Вони також підтримували воєнні зусилля іншими способами, наприклад, реєструючи внутрішньо переміщених осіб в центрах адміністративних послуг, а також координуючи розподіл гуманітарної допомоги. Як деякі зазначали, повномасштабне вторгнення Росії було випробуванням децентралізації, і місцеві органи влади довели свою чуйність, гнучкість та компетентність [28]. Незважаючи на те, що Росія продовжує свою війну, Україна вже думає про реконструкцію та відновлення, а також про шлях до європейської інтеграції. Між політичним керівництвом, громадянським суспільством, профспілками та науковими колами ведуться активні дебати щодо подальших дій.

Війна, яку веде Росія, була жорстоко руйнівною. Станом на грудень 2022 року загальна сума задокументованих збитків, завданих інфраструктурі України, оцінюється в 137,8 мільярда доларів США (за вартістю заміщення), і вона щодня зростає [29]. У Європі перебуває понад 8 мільйонів українських біженців, понад 17 мільйонів людей терміново потребують гуманітарної допомоги в Україні, а 5 мільйонів є внутрішньо переміщеними особами [34]. Населення деяких муніципалітетів подвоїлося або потроїлося, тоді як інші

різко скоротилися або взагалі не існують. Місцевих лідерів на окупованих територіях викрадають, катують та вбивають. Війна збільшує розрив між територіями, деякі муніципалітети адміністративно спустошені та зруйновані, а інші стикаються з новим тиском через переміщення населення. Місцеві органи влади стикаються з труднощами у збереженні своїх функцій у воєнний час, одночасно плануючи ті види навичок, які знадобляться робочій силі для відбудови, зараз і в майбутньому. Обмін потужностями та співпраця набувають нового значення на тлі цих викликів.

Відбудова та відновлення залучатимуть безліч учасників, і до цього необхідно залучати потужне громадянське суспільство та профспілки України. З часів війни суб'єкти громадянського суспільства та звичайні люди працювали через неформальні мережі, щоб надавати допомогу та іншу підтримку. У міру розробки нових програм має бути спосіб для цих груп громадянського суспільства об'єднатися та прийняти більшу формальність. Це дозволить їм отримувати державні кошти на підтримку відновлення та мати офіційну звітність. Профспілки та працівники загалом повинні бути суттєво залучені до зусиль з реконструкції та відновлення та отримувати від них користь. Вже існують побоювання, що українська влада запустила програми приватизації та ліквідувала трудове законодавство, таке як права працівників малих та середніх підприємств за воєнними заходами та легалізація контрактів з нульовим робочим часом [30].

2.4. Роль громадянського суспільства, культури та освіти у зміцненні ідентичності

Повномасштабна російська агресія призвела до зміни сприйняття українцями історичних постатей, таких як Іван Мазепа, Симон Петлюра та Степан Бандера, чия діяльність раніше викликала розбіжності в думках. Однак найбільш суттєва трансформація ставлення торкнулася бійців УПА. Навесні 2022 року 80% респондентів ідентифікували їх як захисників незалежності України, тоді як з 2015 по 2021 рік цей показник коливався від 41% до 47%.(28)

Оскільки ідентичність є складним поняттям, особлива увага приділяється її громадянській складовій, яка змінюється під впливом війни та соціально-культурних зрушень. По-перше, в Україні спостерігається помітне зростання національної гордості: частка респондентів, які пишаються своєю країною, зросла з 34% у 2021 році до 75% у серпні 2022 року.⁽²⁵⁾ Крім того, спостерігається зростання громадянської ідентифікації серед українців. На початку 21 століття лише близько половини опитаних ідентифікували себе як громадяни України. До 2022 року ця статистика коливалася від 72% до 85%, згідно з різними підходами вимірювання.⁽²⁸⁾ Оцінка громадянства України за шкалою від одного до десяти зросла з 7,9 у 2021 році до 9,5 до літа 2022 року.⁽²⁵⁾

Під час конфлікту такі чесноти, як співчуття, відданість, національна гордість і теплота, займають чільне місце в колективному мисленні. Чинячи опір негараздам, українці усвідомлюють стійкість своєї нації та цінність своїх похвальних якостей. Ці характеристики життєво важливі для постійного відродження та прогресу нації.⁽³⁵⁾

З перших днів конфлікту серед українців панувала віра у свій особливий тріумф (94%). Це єдине переконання у виході переможцями, що охоплює всі демографічні та соціальні верстви, означає відхід від минулих уявлень про поразку.⁽¹⁰⁾ Таким чином, остаточний успіх проти Росії став важливим фактором у зміцненні національної самосвідомості українців. Значна більшість, 88%, вірила у перемогу, а 63% мали непохитну впевненість у цьому результаті.⁽³⁶⁾

З огляду на ці події, прогнозування траєкторії розвитку України стає життєво важливим. Воно уявляє її як суверенну державу, яку її громадяни уявляють як автономну, самокеровану, процвітаючу, гармонійну та міцну.⁽²⁵⁾

Конфлікт каталізував значні соціально-культурні зрушення в Україні, вплинувши на фундаментальні елементи її національної ідентичності, такі як мовні вподобання, духовні практики, культурна спадщина та колективне

історичне розуміння. Ці зрушення зміцнили колективну національну свідомість та посилили здатність нації протистояти зовнішнім викликам.

Варто зазначити, що процес формування національної та громадянської ідентичності в Україні був складним і тривалим. У процесі її становлення науковці, експерти виділяють декілька етапів, де поворотними моментами були революції та війна. Останніми подіями, які в черговий раз спонукали до змін національної та громадянської ідентичності в Україні, стали Революція гідності й, особливо, війна, яку у 2014 р. розв'язала Росія проти України. Їхнім результатом стало стрімке піднесення громадянської самосвідомості мешканців України, яке науковці Інституту соціології НАН України назвали "другою громадянською консолідацією" населення [23]. Уже в середині 2014 р. 64,4% мешканців вважали себе насамперед громадянами України (у 2012 р. – 48,4%). Переважання української громадянської ідентичності над проросійською чи неорадянською поширилося практично на всю Україну [22].

Практичним проявом зростання загальнонаціональної громадянської ідентичності та ослаблення радянсько-російської в Україні стали президентські вибори 2014 р., які показали, що усі проросійські кандидати (С. Тігіпко, М. Добкін, В. Рабинович, П. Симоненко та ін.) набрали менше 14%, а П. Порошенко, який ішов на вибори з демократичною, проукраїнською програмою, переміг в усіх регіонах, в яких вони проводилися [18]. Ці результати засвідчили, що громадянська самосвідомість пробудилася навіть у тих, хто не був носієм української етнічної ідентичності. Вони, не відмовляючись від російської етнічної ідентичності, мови, культури, проголосували за "проукраїнського кандидата", продемонстрували свою ідентифікацію з Україною, українською політичною нацією. На думку українського соціального психолога П. Горностая, у цей час "високого рівня досягає громадянський націоналізм, а етнічний перестає бути визначальною ідеологією навіть у його апологетів" [5]. Водночас, війна привнесла у цей феномен нові складові, що диктувалися небезпекою втрати територіальної цілісності Української держави й обмеження її суверенітету. Ними стали –

волонтерство, добровольчий рух та національний спротив окупантам. Активізація першого припадає на час Революції гідності та початок війни на Донбасі. У надзвичайно складний період рух став основою розбудови громадянського суспільства, створив дієву структуру громадських організацій, груп людей, готових взяти на себе розв'язання нагальних проблем держави. Уже у 2014 р. 23% українців мали досвід волонтерства. Основними напрямками діяльності волонтерів стали: допомога українській армії та пораненим – 70% волонтерів; допомога людям похилого віку, інвалідам, дітям – 38%; прибирання дворів, вулиць після російських обстрілів – 28%; допомога учасникам Майдану, бойових дій – 25%; допомога внутрішньо переміщеним особам із Криму, із зони АТО – 23%; допомога бездомним тваринам – 12% [14]. На те, яку роль відігравали волонтери у захисті України, вказують слова захисника донецького аеропорту Дмитра: "Ми трималися на одних волонтерах... Вони везли їжу, одяг, взуття, тепловізори, приціли та інше спорядження. Все це нам передавали від простих українців. Держава, крім автоматів і патронів, нічого не давала..." [17]. І таких прикладів було безліч, адже волонтерський рух уже в перший рік російсько-української війни став помітним явищем. Це засвідчили результати загальнонаціонального опитування, проведеного компанією GfK Ukraine (62% українців визнали роль волонтерів у політичних змінах 2014 р., 85% вважали, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру, 81% бачили його обов'язковою складовою громадянського суспільства) [15].

Крім прямого волонтерства, з'явилися й інші прояви громадянської позиції українців. Зокрема, 32,5% українців переказували кошти на рахунки ЗСУ, 23% передавали кошти, речі та продукти військовим підрозділам чи внутрішньо переміщеним особам, 9% громадян брали участь у магазинних акціях, 7% допомагали внутрішньо переміщеним особам речами та грошима, 3% безпосередньо збирали кошти, ліки, речі і доставляли їх у зону бойових дій [4]. Такі масштаби громадянської допомоги дозволили громадському діячу М. Матяжу стверджувати, що "саме завдяки волонтерам у 2014 р. країна зберегла

свій суверенітет, зупинила російську агресію на Сході та відновила боєздатну армію" [7].

Іншою важливою складовою громадянської свідомості українців став добровольчий рух. Напередодні російського нападу у 2014 р. військовий потенціал ЗСУ був суттєво ослаблений руйнівною політикою В. Януковича та його оточення, тому чинити опір агресору і сепаратистам могли лише окремі підрозділи. Саме у таких реаліях постав добровольчий рух. Першими на захист територіальної цілісності країни у зону бойових дій на Сході вирушили добровольці з Євромайдану. О. Турчинов згодом згадував: "У цій ситуації я не мав іншого шляху, окрім як звернутися до патріотів із закликом формувати добровольчі батальйони. Для них не було жодних обмежень: умієш – не вмієш, взяв автомат і йди воювати. Саме патріоти тоді врятували ситуацію... Я вважаю, що добровольчі батальйони виконали свою історичну місію..., дали нам час на відновлення армії" [23]. Забезпечення цих формувань у 2014 р. переважно здійснювалося за рахунок ресурсів місцевих органів влади, органів самоврядування та волонтерів. Тобто, формування та функціонування добробатів є яскравим прикладом єднання громадянського суспільства та його зрілості. Саме це стало тим фактором, який не врахував Кремль, плануючи агресію проти України.

Менше вивченою є спроможність і бажання протистояти російським окупантам мешканців окупованих територій Донбасу і Криму. Проте уже у 2014 р. тут почали створюватися окремі партизанські загони, підпільні групи [3]. Але масового характеру цей рух до 2022 р. не набув.

Революція гідності, російська агресія вплинули і на ставлення громадян до класичних маркерів загальнонаціональної громадянської ідентичності. Проте ці зміни мали свої особливості. Якщо в кількісних параметрах вони не були суттєвими, то в якісних були значними. Так, за майже за два роки російсько-української війни кількість громадян, які передусім пов'язували себе з Україною, зросла порівняно з 2006 р. майже на 10% (з 31,3% до 40,1). Фактично не змінився показник сприйняття України як своєї Батьківщини (у

2007 р. 92,6% громадян позитивно відповіли на це питання, а в 2015 р. – 93,3%). Мало змінилися й показники рівня патріотизму громадян (у грудні 2015 р. патріотами України себе вважали 74,1%, у 2005 р. – 74,8%) [16]. Водночас, значні зміни відбулися у ставленні опитаних до українського громадянства. На нашу думку, вони були пов'язані з емоціями, які викликала російсько-українська війна. Так, наприкінці 2015 р., порівняно з 2005 р., на 12% зросла частка тих мешканців України, які пишалися українським громадянством. До чеснот українців вони зачислили: національний характер, здатність боротися за свою державу і свої права (68%), Збройні сили країни (57%) [16].

Стійкість суспільства виявилася й у ставленні громадян до символічних цінностей, пов'язаних з її державністю. Опитування, проведене Центром Разумкова у грудні 2015 р., показало, що переважна більшість громадян України пишалася або позитивно ставилася до атрибутів незалежної Української держави, що не надто відрізнялося від показників 2013 р., але між ними була суттєва різниця. Вона полягала у рівні ставлення респондентів до них. Якщо у 2013 р. українською мовою як державною пишалися 31,2% українців, то у 2015 р. – 48,7%, Державним прапором України, відповідно, 29,2% і 47,9%, Державним гербом України – 27,3% і 46%, гривнею – 18,8% і 34,2% [6]. На нашу думку, ці якісні зміни були викликані російсько-українською війною, яка сприяла зростанню емоційного сприйняття цих символів.

Водночас, російська агресія хоч і зменшила прихильність громадян України до країни-агресорки, до пропагованої нею "східнослов'янської" ідентичності, але не знищила її. Це зафіксувало проведене у березні 2015 р. опитування КМІС, в якому на питання "з ким Україні слід підтримувати тісніші взаємини?" 47% відповіли, що з Євросоюзом, 13% – з Росією, а 34% висловилися за "однаково тісні" взаємини з обома партнерами [15]. На думку М. Панчука і М. Рябчука, "бажання підтримувати „однаково тісні” взаємини і з країною-агресором, і з країнами-союзницями є ... компромісною реакцією на

об'єктивну неможливість в умовах війни інтегруватись у східному напрямі і водночас – суб'єктивною нездатністю прийняти інтеграцію західну, несумісну з самою суттю „східнослов'янської” ідентичності, її підставових міфологем та ціннісних орієнтацій" [19].

Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 р. привела до глибинних трансформацій масової свідомості українців. Вони починають усвідомлювати себе не лише людьми, які здатні чинити опір зовнішньому вторгненню, але й як спільноту, яка переосмислює сама себе, свою колективну ідентичність. Розпочинається третій етап громадянської мобілізації в Україні, за якої інші варіанти територіальної або політичної ідентичності фактично залишилися на маргінесі. На думку О. Резніка, відбулися "соціетальні зрушення у колективній ідентичності українців... Вони стали доказом зламу традиційного сприйняття себе як знедоленого населення, доля якого не залежить від них самих" [22].

2023 – початок 2024 р. були надзвичайно складними для нашої країни. Розтиражований владою та ЗМІ наступ ЗСУ не вдався. Ворог не лише зупинив його і закріпився на захоплених територіях, а й почав сам атакувати наші позиції, що призвело до людських і матеріальних втрат у наших частинах. Наші союзники зменшили військову допомогу, а з деяких видів озброєння взагалі її припинили. Україну намагалися розхитувати питанням про легітимність президента, набув чинності закон про мобілізацію тощо. Це негативно відбилось на морально-психологічному стані не лише у військовому середовищі, а й суспільства загалом. Як наслідок, після травня 2023 р. вітчизняні соціологи фіксують поступове зростання частки тих громадян України, хто був готовий до територіальних поступок агресору. Так, до кінця 2023 р. готовність до поступок зросла до 19%, у лютому 2024 р. – до 26%, у травні–червні 2024 р. – до 32%. Все ж, станом на травень 2024 р. більшість українців (55%) виступали проти будь-яких територіальних поступок. При цьому в усіх регіонах України, включаючи Південь і Схід, більше було тих, хто не сприймав жодних поступок, ніж тих, хто їх підтримував. Це свідчить

про те, що попри усі складнощі більшість населення України не бажає "миру за всяку ціну" і є свідомою цілісності Української держави в кордонах 1991 р. [24].

В умовах широкомасштабного наступу російських військ в Україні активізувався волонтерський рух, а замість добробатів, свідомі громадяни пішли у підрозділи сил територіальної оборони, які надавали можливість захистити власний дім, відстояти територіальну цілісність країни, зберегти її державність і незалежність. Прикладом такого прагнення є активізація повернення українців з-за кордону. За інформацією Держприкордонслужби України лише за перші дванадцять діб ворожого наступу в Україну повернулося 167 тис. наших співвітчизників (близько 80% – чоловіки). Багато з них стали на захист Батьківщини [22]. Серед тих, хто не був задіяний у підрозділах ЗСУ чи територіальної оборони, активізувався волонтерський рух, надання грошової допомоги на потреби військових підрозділів.

Особливою сторінкою змін громадянської свідомості українців став рух опору на тимчасово окупованих територіях. Прикладом цього може бути Сумщина. Коли розпочалася російська агресія, на її території майже не було регулярних частин ЗСУ і місцеві мешканці стихійно об'єднувалися у загони, які зупиняли механізовані російські колони, знищували російську техніку, вбивали окупантів. З перших же днів російської агресії партизани активно діяли і на Харківщині [2]. Це значно ускладнило просування ворога і дозволило підтягнути регулярні частини й очистити територію цих областей від окупантів.

Рух національного спротиву почав діяти і на інших окупованих територіях. За словами голови Українського центру безпеки і співпраці С. Кузана, "все починалося з сотень. Тепер це тисячі людей у кожній області, які виконують абсолютно різний спектр дій, починаючи від інформування наших сил оборони про переміщення ворожої техніки, особового складу противника, ...підривів залізниць, складів... і закінчуючи розклейкою листівок, інформаційною кампанією для деморалізації ворога". Особливо активним рух

опору був у Херсонській, Запорізькій областях, у Криму, що було не очікувано як для окупантів, так і деяких західних експертів, які вважали, що російськомовне населення цих регіонів буде пасивним і не чинитиме спротиву [9]. Саме тут діють найактивніші підпільні організації "Жовта стрічка" і "Зла Мавка". Остання виникла навесні 2023 р. у Мелітополі й об'єднує національно свідомих, активних жінок, які чинять ненасильницький опір ворогу (розповсюджують патріотичні листівки, роблять проукраїнські написи у людних місцях, "поставляють отруєні" алкоголь і їжу окупантам тощо). Найбільше представниць цієї організації у Криму [3].

Значення руху спротиву надзвичайно велике як для ЗСУ, так і для підтримки проукраїнської позиції мешканців окупованих територій. На думку С. Кузана, він сприяє підтримці пасивного опору більшості мешканців, які не сприймають окупаційний режим. Фактичним прикладом такого пасивного опору є боротьба батьків на окупованих територіях за збереження їхніми дітьми своєї національної ідентичності. Загарбники навесні 2023 р. оголосили на окупованій частині Запоріжжя, що з 1 вересня вивчення української мови для школярів не є обов'язковим, і батькам запропонували обрати, яку мову їхні діти вивчатимуть як рідну – російську чи українську. Для того, щоб отримати потрібний результат, окупанти провели з батьками активну "роз'яснювальну роботу". Попри це 46% батьків написали заяви про вивчення їхніми дітьми української мови [3].

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ УТВЕРДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

3.1. Нормативно-правове забезпечення політики у сфері ідентичності

Політична нація не може формуватися виключно на універсальній ідеї конституціоналізму та громадянських прав. В її основі повинні лежати культура та традиції народу, які творять його ментальність і зберігають історичну пам'ять, мова та історія, які незамінні в період її формування[8]. Лише поєднання «духу народу» та універсальних цінностей конституціоналізму є запорукою творення сучасної національної конституційної держави. Універсальні принципи конституціоналізму потребують укорінення в політичній культурі даної країни. Принципи конституції не можуть ані втілитись у соціальній практиці, ані стати рушійною силою проєкту створення асоціації вільних і рівноправних осіб поза контекстом історії нації громадян, а отже, поза зв'язком з їхніми мотивами та переконаннями.

Проблема формування громадянської ідентичності в умовах війни досягла максимальної гостроти. Без швидких і ефективних кроків з боку влади у напрямку її вирішення не виглядає можливою не тільки реінтеграція непідконтрольних територій, а й збереження цілісності держави вже у близькому майбутньому. Ідентичність громадян, об'єднаних не тільки формальною належністю до однієї держави, а й спільною історичною пам'яттю, системою цінностей і смислів – це фундамент державності. Без нього державна споруда не витримає потрясінь[10].

Процес реінтеграції окупованих територій має бути результатом суспільного договору. Роль влади у процесі укладення і реалізації такого договору – формування на рівні всього суспільства ціннісних основ громадянської ідентичності; розробка альтернатив і відбір прийнятних для

суспільства компромісів; формування нормативної бази на основі вищезгаданих складових; забезпечення виконання законів.

Першим кроком на цьому шляху з боку органів державної влади стало прийняття Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року. Відповідно до статті 4 Закону метою державної політики із забезпечення державного суверенітету на території тимчасово окупованих Донецької та Луганської областей є: 1) звільнення тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях та відновлення на цих територіях конституційного ладу; 2) захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб; 3) забезпечення незалежності, єдності та територіальної цілісності України.

Наступні статті Закону практично повністю присвячені регулюванню питань у військовій, міжнародно-правовій, дипломатичній та організаційній сфері. І лише у пункті 5, 6 та 7 статті 6 задекларовано, що основними напрямками захисту прав і свобод цивільного населення на тимчасово окупованих територіях є: надання правової та гуманітарної допомоги; сприяння підтриманню культурних зв'язків; забезпечення доступу до навчальних закладів та засобів масової інформації України[11]. Відсутність нормативного регулювання і вироблення правових механізмів функціонування гуманітарної сфери суттєво впливає на дієвість та ефективність Закону. Очевидним є те, що без формування системи життєво важливих цінностей та виховання громадянської ідентичності забезпечення суверенітету та єдності держави суттєво ускладнюється.

Питання ціннісних орієнтирів українського суспільства було частково висвітлено в Концепції громадянської освіти, яка була схвалена Кабінетом Міністрів України 3 жовтня 2018 року. Громадянська освіта в цій Концепції розуміється як навчання та громадянське виховання на основі національних та загальнолюдських цінностей[12]. Правові основи громадянської освіти були

закладені в Конституції України, Законі України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р., Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 26 лютого 2016 р., Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 13 жовтня 2015 р., Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 25 серпня 2015 р.

Формування громадянської ідентичності в сучасній Україні безпосередньо пов'язане з національно-патріотичним вихованням. Воно є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо утвердження української громадянської ідентичності на основі єдиних суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність) і загальнолюдських цінностей, принципів любові і гордості за власну державу, її історію, мову, здобутки та досягнення у сфері культури, економіки, науки, спорту, дієве сприяння органам державної влади та органам місцевого самоврядування в захисті і охороні національної державності Українського народу, готовність до захисту державної незалежності і територіальної цілісності України, усвідомлення громадянського обов'язку із розвитку успішної країни та забезпечення власного благополуччя в ній. Так, визначена мета Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року, затвердженої Кабінетом Міністрів України Постановою від 30 червня 2021 року[13].

Важливим видається прийняття окремого закону про засади державної політики утвердження громадянської ідентичності та національно-патріотичного виховання. Цей документ дозволить врегулювати питання національно-патріотичного виховання, удосконалити та впровадити цілісну загальнодержавну політику, яка набуває характеру системної і цілеспрямованої діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, закладів освіти, інститутів громадянського суспільства для

формування у населення України української громадянської ідентичності, високої національно-патріотичної свідомості, почуття відданості Українській державі[14].

Серед нормативно-правових актів, які регулювали питання політики національної пам'яті виокремлюються акти, що стосувались відродження національної історії та культури. Так, одним із перших було розпорядження Голови Верховної Ради України Леоніда Кравчука від 19 вересня 1991 р. «Про відродження Києво-Могилянської Академії», що символізувало відновлення українських національних освітніх традицій. У констатуючій частині документа йшлося про видатну роль, яку відігравала у свій час Академія як «перший вищий навчальний заклад Східної Європи» (Про відродження, 1991). А 19 травня 1994 р. Президент України своїм Указом надав університету «Києво-Могилянська Академія» статус національного (Про Університет, 1994). Пізніше, продовжуючи відновлення освітніх традицій Президент України 12 квітня 1994 р. видав Указ «Про утворення Острозького колегіуму» (Про утворення, 1994).

3.2. Державні програми, стратегії та їх реалізація

У 2023 р. була схвалена Концепція Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року, а у 2024 р. була офіційно затверджена Постановою Кабінету Міністрів України.

Досягнення мети Програми та розв'язання проблем сфери передбачається шляхом виконання таких завдань:

національно-патріотичне виховання:

формування та утвердження в суспільстві патріотичної свідомості, поваги до державних символів, суспільно-державних (національних) цінностей України, державної мови як національної цінності та важливого атрибута національної та громадянської ідентичності;

сприяння створенню, поширенню та популяризації українського наративу;

створення, виробництво та поширення україномовного інформаційного та культурного продукту, підвищення рівня його споживання шляхом формування єдиної державної інформаційно-просвітницької політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

підготовка та поширення інформаційних матеріалів щодо розвінчування наративів та міфів, створених державою-агресором;

популяризація історії України, зокрема боротьби українського народу за самовизначення і творення власної держави, видатних особистостей українського державотворення, ветеранів війни, Захисників та Захисниць України, які полягли в боротьбі за захист незалежності та територіальної цілісності України, українців, досягнення яких увійшли до світової історії;

сприяння утвердженню сімейних цінностей та активне залучення сім'ї до формування української національної та громадянської ідентичності;

формування української національної та громадянської ідентичності у громадян України, які проживають за кордоном та на тимчасово окупованій території, а також прилеглих до них територіях;

реінтеграція та адаптація населення, яке проживало на тимчасово окупованій території;

популяризація та збереження культурної спадщини та культурних цінностей України;

військово-патріотичне виховання:

формування оборонної свідомості та громадянської стійкості;

популяризація військової служби, діяльності Сил безпеки і оборони України;

підготовка громадян України до національного спротиву, їх залучення до сприяння безпеці і обороні України;

залучення військовослужбовців, ветеранів війни до освітньої діяльності з початкової та базової військової підготовки, організації та здійснення

програм, проектів та заходів національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання;

Утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є одним з основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам безпеці, і, як наслідок, набуває особливого значення для сфери національної безпеки та оборони.

Розвиток національної свідомості суспільства має забезпечуватися на основі: суспільних та державних (національних) цінностей (унікальність, свобода, єдність, гідність); прикладів героїчної боротьби української нації за утвердження суверенітету власної держави; ідеали свободи, єдності, поваги до Конституції та законів України; соціальна активність та відповідальність за делеговані державні та громадянські справи; готовність виконувати зобов'язання щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України.

Ця Стратегія визначає напрямки, цілі та основні завдання, що стоять перед державою наразі; а також бажані результати, механізми та заходи моніторингу реалізації Стратегії.

Цілі Стратегії відповідають принципам формування та методам реалізації державної політики, визначеним Законом України «Про основні засади державної політики у сфері формування української національної та громадянської ідентичності».

Основними складовими державної політики у сфері формування української національної та громадянської ідентичності є національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання та громадянське виховання.

Стратегію розроблено відповідно до положень Конституції України та Закону України «Про основні засади державної політики у сфері формування української національної та громадянської ідентичності».

Мінмолодьспорту затвердив Державну програму утвердження української національної та громадянської ідентичності до 2028 року.

Програма охоплює ключові завдання з патріотичного виховання, громадянської освіти та співпраці між стейкхолдерами.

Політику української ідентичності закріпили на рівні державної програми - Мінмолодьспорту

Міністерство молоді та спорту України повідомило про затвердження державної програми утвердження української національної та громадянської ідентичності до 2028 року. Програма охоплює ключові завдання з патріотичного виховання та громадянської освіти.

3.3. Використання медіа та інформаційних технологій у формуванні ідентичності

Формування української національної ідентичності – це процес, що включає в себе різноманітні засоби та методи, які сприяють утвердженню та розвитку українського національного самосприйняття серед населення. Розуміємо як ніколи, що підтримка державних символів сприяє укріпленню відчуття національної приналежності [16, с. 143].

До основних засобів формування української національної ідентичності включають мовну політику, освіту, медіа, культурні заходи, політичні реформи та різноманітні пам'ятники та пам'ятні місця.

Мовна політика виступає важливим засобом формування української національної ідентичності, оскільки мова є не лише засобом комунікації, але й важливим елементом культурної та ідентифікаційної приналежності. Мовна політика спрямована на захист статусу української мови як державної мови та забезпечення її використання у всіх сферах суспільного життя. Вона включає заходи щодо розвитку мовної освіти та підтримки вивчення та використання української мови серед усіх верств населення. Така політика передбачає підтримку мовних меншин та забезпечення їхнього права на використання рідної мови [13, с. 392].

Мовна політика спрямована на захист мовних прав громадян, включаючи право на використання власної мови в усіх сферах життя.

Здебільшого – це заходи щодо популяризації української мови та культури як ключових складових національної ідентичності. Відомо, що мовна політика спрямована на забезпечення рівних можливостей для всіх громадян незалежно від мови, якою вони володіють. Вона включає в себе заходи щодо розвитку та підтримки різноманітності мовних форм ідентичності українського суспільства. Саме тому мовна політика відіграє важливу роль у формуванні та зміцненні української національної ідентичності, сприяючи збереженню та розвитку культурних та мовних традицій, стимулюючи гордість за національну мову та культуру, а також сприяючи зближенню та єдності українського суспільства.

Освіта виступає одним з ключових засобів формування української національної ідентичності, оскільки вона передає цінності, традиції та культурні звичаї, сприяє розвитку громадянської свідомості та підтримує ідентифікацію з власною країною. Представлення історії та культури шляхом використання освітньої програми, може включати вивчення історії та культури України з метою ознайомлення здобувачів освіти з багатообразним минулим та цінностями українського народу. Відомо, що освіта сприяє вихованню патріотизму, гордості за свою країну та бажання захищати її інтереси [10, с. 224].

Медіа відіграють критичну роль у формуванні національної ідентичності, оскільки вони мають значний вплив на перспективи, уявлення та сприйняття національної культури та ідентичності. Медіа можуть публікувати та висвітлювати події, які стосуються національної ідентичності, такі як святкування державних свят, важливі історичні події, досягнення нації та інші теми, які сприяють формуванню патріотизму та національного об'єднання.

Використання медіа та інформаційних ресурсів для поширення національно-патріотичних ідей, історичних фактів та подій, сприяють зміцненню національної ідентичності та обороноздатності. Підтримка та відновлення культурних об'єктів, пам'яток, традицій та обрядів сприяє

зміцненню віри в унікальність та цінність української національної ідентичності. Забезпечення соціальних гарантій, медичної допомоги та психологічної реабілітації ветеранів і учасників бойових дій сприяє підтримці національної ідентичності та відчуттю єдності з країною [4, с. 122].

Заклади освіти можуть організовувати різноманітні заходи, такі як уроки патріотизму, відзначення державних свят, вивчення державних символів тощо. Освітні заклади можуть сприяти взаєморозумінню та толерантності між представниками різних національностей, спонукаючи до діалогу та співпраці. Освітні заклади можуть пропагувати творчість українських митців, письменників, вчених тощо, що сприяє розумінню та цінуванню власної культурної спадщини.

Освітня система підтримує вивчення та використання української мови як основного засобу спілкування та ідентифікації з національною культурою. Освіта включає навчання громадянської свідомості, прав та обов'язків громадян перед державою та суспільством. Вона сприяє розвитку критичного мислення, аналізу та оцінці інформації, що допомагає усвідомлювати власну національну ідентичність. Система освіти підтримує міжкультурний діалог та взаєморозуміння між різними етнічними та культурними групами в Україні. Освіта передає основні цінності, такі як свобода, рівність, справедливість та толерантність, що формують основу національної ідентичності. Тому із впевненістю можна стверджувати, що освіта відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності, оскільки вона надає можливість людям отримати знання про власну культуру, історію, мову та цінності своєї нації. Освіта, нарівні з іншими засобами, сприяє усвідомленню, цінуванню та збереженню культурних та історичних цінностей нації [8, с. 3].

Культурні заходи грають вагомую роль у формуванні національної ідентичності, оскільки вони сприяють усвідомленню та цінуванню унікальності культурного спадку, мови, традицій та цінностей нації.

Організація та проведення фестивалів, ярмарків сприяє збереженню та відтворенню традицій, обрядів і звичаїв нації. Ці заходи спонукають людей відчувати підтримку та патріотизм у відношенні до своєї культури.

Проведення мистецьких заходів, на яких представлені твори українських художників, ремісників, майстрів народної творчості, сприяє відображенню та вивченню унікальності української культури. Організація концертів та вистав музичного мистецтва, на яких виконуються традиційні українські пісні, сприяє поширенню та збереженню музичної спадщини країни. Проведення літературних заходів, книжкових ярмарків, літературних вечорів сприяє популяризації творчості українських письменників та відображенню національного духу. Вистави театральних колективів, які відображають історію, традиції та культурні особливості України, сприяють формуванню патріотичних почуттів та національної свідомості. Відвідування етнографічних музеїв, де представлені виставки з вивчення традиційного українського одягу, побуту, ремесел та звичаїв, сприяє збереженню та популяризації культурної спадщини. Ці культурні заходи сприяють усвідомленню та цінуванню української культурної ідентичності, спонукаючи людей до активної участі у збереженні та розвитку національної культури [11, с. 53].

На думку сучасних дослідників, пам'ятники та пам'ятні місця відіграють значну роль у формуванні національної ідентичності, оскільки вони є матеріальними символами історії, культури та важливих подій для нації. Вони спонукають до вивчення минулого, відтворення історичних подій та цінностей, а також підтримують відчуття національної гордості та об'єднання [14, с. 164].

Встановлення пам'ятників видатним діячам історії, культури, науки та мистецтва сприяє в усвідомленні їхнього внеску у розвиток нації та вихованні патріотизму серед громадян. Пам'ятні місця, присвячені жертвам війн, геноциду та репресій, допомагають у відтворенні історії та пам'яті нації, а також підтримують відчуття солідарності та співчуття.

Встановлення пам'ятників та пам'ятних місць, пов'язаних з важливими подіями в історії нації, підтримує відчуття національної гордості та об'єднання. Пам'ятні місця, такі як храми, церкви, музеї, які відображають культурну спадщину та традиції, сприяють збереженню та розвитку культурної ідентичності. Встановлення пам'ятних знаків та меморіалів, пов'язаних з важливими історичними подіями, легендами або традиціями, сприяє у збереженні та передачі культурних цінностей. Пам'ятники та пам'ятні місця можуть стати об'єктами туристичного інтересу, що сприяє популяризації історії та культури нації як всередині країни, так і за її межами. Усі ці пам'ятники та пам'ятні місця допомагають у формуванні національної ідентичності, спонукаючи громадян до вивчення та цінування власної культурної спадщини, історії та цінностей [7, с. 166].

Програми, присвячені історії, культурі, мові та традиціям нації, сприяють усвідомленню та розумінню власної культурної спадщини та ідентичності. Медіа можуть створювати фільми та серіали, які відображають історичні події, традиції, культурні особливості та цінності нації, що сприяє усвідомленню та цінуванню власної культурної ідентичності. Такі засоби можуть використовувати соціальні мережі та вебсайти для поширення інформації про національну культуру, історію, традиції та досягнення, а також для сприяння дискусіям та взаємодії громадськості з цими темами [1, с. 17].

Медіа створюють та підтримують проєкти з освіти та підготовки, які спрямовані на підвищення усвідомлення та розуміння власної культурної ідентичності серед молоді та дорослих. Вони використовують рекламу та маркетингові кампанії для просування продуктів та послуг, які відображають національну культуру, традиції та цінності. Загалом, медіа мають потужний вплив на формування національної ідентичності, оскільки вони є основним джерелом інформації та перспектив для громадськості. Їхня роль полягає в тому, щоб сприяти усвідомленню, цінуванню та

підтримці національної культурної спадщини та ідентичності [2, с. 48].

Патріотизм виступає одним із найважливіших ціннісних орієнтирів у формуванні української національної ідентичності. Він відображає глибоке відчуття приналежності до своєї країни, гордість за її досягнення та прагнення до її процвітання і благополуччя. Патріотизм виявляється у гордості за історію, культуру, традиції та досягнення своєї країни. Це відчуття глибокої зв'язаності зі своєю батьківщиною та її народом. Такий ціннісний орієнтир проявляється у готовності віддати свої зусилля, час та ресурси для захисту та розвитку своєї країни. Це може включати службу у Збройних Силах, добровільну участь у соціальних проєктах або інші форми активної громадянської діяльності [8, с. 9].

Патріотизм означає відданість ідеалам свободи, демократії, прав людини та справедливості. Ці цінності є основою патріотичного світогляду та сприяють прагненню до покращення суспільства. Він виявляється у повазі до національних символів, які відображають ідентичність країни, таких як прапор, герб, гімн, а також вшануванні пам'яті героїв та подій, що відіграли важливу роль у формуванні національного духу. Патріотизм підтримує бажання досягнути успіху як індивідуально, так і як колективу, сприяючи розвитку національної економіки, культури, науки та освіти. Усі ці аспекти патріотизму сприяють формуванню сильної національної ідентичності, яка забезпечує єдність та стійкість українського суспільства. Відчуття патріотизму є важливим стимулом для громадян активно долучатися до розвитку своєї країни та захисту її інтересів.

3.4. Вплив гібридних загроз та інформаційних війн на ідентичність

Російсько-українська війна, гібридна фаза якої передувала повномасштабному вторгненню 24 лютого 2022 року, запустила соціальні процеси, які ще не проявилися повною мірою. Безсумнівно, вчені з різних дисциплін продовжуватимуть вивчати соціальні трансформації, спричинені цим конфліктом, ще багато років. Змінився не лише глобальний геополітичний

ландшафт; період млявих реформ, що характеризував довоєнний етап української незалежності, остаточно завершився. Російська агресія сприяла внутрішній консолідації, деколонізації української свідомості та національній мобілізації проти зовнішнього ворога. Рекомендації російських «експертів», на яких ґрунтувалися рішення про анексію Криму, вторгнення на Донбас, а пізніше – на Харківську, Херсонську, Київську, Сумську та інші області, виявилися помилковими та не могли точно оцінити реальну ситуацію в українському суспільстві. Стало очевидним, що за роки незалежності виникло нове покоління громадян України, яке не страждає від ностальгії за СРСР і не мріє про його відродження. Процеси ідентифікації та формування політичної нації значно прискорилися. Вивчення трансформації ціннісних орієнтацій в українському суспільстві під час повномасштабної війни є особливо актуальним, враховуючи необхідність розуміння процесів національної консолідації та зміцнення національної свідомості в умовах зовнішньої агресії. Воно також спрямоване на виявлення нових вимірів національної ідентичності, сформованих сучасними викликами [24]. Події з 2014 року, пов'язані з російською агресією, змінами у зовнішньополітичному курсі України та соціально-культурними трансформаціями, стали каталізатором якісних змін в українському суспільстві, що відображено в академічних публікаціях. Національна ідентичність – це багатогранний конструкт – культурно-антропологічне, соціологічне, психологічне та політико-ідеологічне явище, що, за Е. Смітом (1994), складається з численних компонентів, включаючи етнічні, культурні, територіальні, економічні та політико-правові елементи.

Більше того, ідентичність полягає не лише в сильній чи слабкій самоідентифікації зі своєю нацією, а й у розуміння того, що ця нація представляє. Як зазначає М. Рябчук (2019), ідентичність полягає в «ототожненні себе з цінностями, культурою, історією, символікою та певною мірою з іншими державними та правовими інституціями, політичними та економічними інтересами національної єдності» [32].

Національна ідентичність — це не просто сукупність об'єднаних ідентичностей, а радше система множинних ідентичностей, які взаємодіють одна з одною певним чином та впливають одна на одну, формуючи міжкультурну комунікацію. Справжня міжкультурна комунікація дозволяє ідентифікувати спільні цінності, світогляди та традиції, такі як повага до прав людини та життя, свобода, толерантність, справедливість, солідарність та турбота про довкілля. Культурне розмаїття українського суспільства заохочує кожну людину до конструктивної взаємодії, сприяючи позитивному ставленню до представників інших етнічних груп та розвиваючи знання про навколишні культури. Питання національної ідентичності було предметом пильної наукової уваги з моменту здобуття Україною незалежності. Особливий інтерес для теоретиків представляє взаємозв'язок між етнічною та національною ідентичністю. Дослідники визначили різні типи колективних (соціальних) ідентичностей, включаючи етнічну, національну, громадянську, релігійну, регіональну, соціокультурну, лінгвістичну, територіальну, цивілізаційну, політичну та історичну. За словами Н. Еліаса (2001), індивіди прагнуть подолати суперечність «Я» без «Ми» як безкорінної, абсолютно ізольованої особистості через «стратегію інкапсуляції», під час якої формується емоційна прив'язаність до національної «Ми-групи». Ця «Ми-ідентичність» вбудована в структуру особистості індивіда. Формування колективної ідентичності є результатом процесу соціалізації, що ґрунтується на спільній колективній пам'яті, історії, символах, цінностях, мові та культурі. Як зазначає В. Фадєєв (2023), національна ідентичність часто бере на себе функцію колективної ідентифікації, послаблюючи ідентифікацію з рідним краєм, родиною чи етнічною групою.

Динаміка розвитку національної ідентичності має бути пов'язана з формуванням громадянського суспільства та громадянської ідентичності. Остання базується на громадянстві, конституційних правах та обов'язках особистості, незалежно від етнічного походження чи кровних зв'язків, та передбачає самоідентифікацію з громадянами, правилами та законами

держави, в якій проживає особа. Така ідентичність може бути свідомо обрана людиною та, у разі зміни країни проживання, може поступово трансформуватися відповідно до реалій іншої держави. Національна ідентичність – це явище, яке викликає патріотизм та готовність захищати кордони держави.

Закон України «Про основні засади державної політики щодо утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2023) визначає українську національну ідентичність як «стійке усвідомлення людиною своєї належності до української нації як унікальної спільноти, об'єднаної назвою, символікою, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовних та культурних цінностей, зокрема українською мовою та народними традиціями». Водночас, українська громадянська ідентичність визначається Законом як «стійке усвідомлення громадянином України, українцем за кордоном свого політичного та правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством». Консолідуючими факторами для зміцнення національної та громадянської ідентичності, згідно з вищезгаданим Законом, слід вважати такі суспільні та державні (національні) цінності, як єдність – «єдність, неподільність усіх територій України, духовна єдність українців»; унікальність українського народу (національна ідентичність, неповторність, самобутність) визначається його історією, культурою, традиціями, мовою; воля – «здатність, намір, спрямоване зусилля, бажання досягти мети»; гідність – «відстоювання своїх духовно-моральних та державних позицій, усвідомлення власної ваги та громадянського обов'язку у міжнародній спільноті».

На формування української національної ідеї суттєво вплинули покоління вітчизняних інтелектуалів, творчих еліт, діячів культури, військових лідерів та духовних лідерів нації. Українська національна ідея зазнала кількох трансформацій залежно від історичних викликів; її зміст не міг залишатися незмінним в умовах бездержавності, боротьби проти Імперії, а

також у періоди незалежності, націєтворення та державотворення. О. Доній (2019), наприклад, розрізняє романтичний, оборонний, наступальний та конкурентний типи національної ідеї.

Різноманітність політичного ландшафту України, історична специфіка формування сучасної української нації та різні періоди перебування окремих регіонів (Крим, Закарпаття, Галичина, Буковина тощо) у складі Української держави не дозволили соціологам зробити висновок про монолітність української нації. Цю відсутність однорідності додатково використовували політтехнологи, які напередодні кожних виборів розігрували «сепаратистську карту», намагаючись залучити місцевих виборців, спекулюючи на часткових регіональних проблемах. Саме на цих сепаратистськи налаштованих громадян України росіяни спиралися у своїх планах щодо відокремлення Криму та Донбасу, Харкова та Херсона, надаючи їм всіляку підтримку та фінансуючи відповідні організації.

Цей момент є критично важливим, оскільки існує значний розрив між гаслами передвиборчої конкуренції та першочерговим вирішенням регіональних проблем і закликами до порушення територіальної цілісності держави. В аналітичній записці «Національна та регіональна ідентичність громадян України у зв'язку з подіями на Донбасі, 2014–2016 рр.» (2016), а також в аналітичному звіті Центру Разумкова АР Крим: люди, проблеми, перспективи (Суспільно-політичні, міжетнічні та міжконфесійні відносини в Автономній Республіці Крим, 2008), аналізуються соціологічні дослідження, проведені в різних регіонах України у 2008–2014 роках, результати яких не зафіксували критичного сплеску сепаратистських настроїв. Більше того, лідерами сепаратистів були представники маргінальних кіл і навіть кримінальні злочинці. Таким чином, визначальним фактором подій у Криму та Донбасі у 2014 році було не внутрішнє, а зовнішнє – російське втручання. Кремлю вдалося підмінити причину та наслідок, створивши в інформаційному полі (принаймні на гібридній фазі війни) враження, що не Росія сформувала та фінансувала сепаратистський рух у Криму та східних регіонах України, а що

цей рух був початковим, спонтанним та потужним. Росія лише «прийшла на допомогу» своїм «співвітчизникам», рятуючи їх від кривавого «київського режиму». З початком повномасштабної війни маски були скинуті. Українці на власні очі побачили, хто бомбить їхні міста, вбиває їхніх дітей та грабує їхнє майно. Вони побачили, хто справжній ворог, а хто захисник. Мешканці різних регіонів, мовних груп та електоральних орієнтацій об'єдналися перед обличчям спільної загрози, що сприяло зміцненню почуття єдності та консолідації суспільства в боротьбі за майбутнє України.

Сталість будь-якої політичної нації, її сила та привабливість залежать від її інклюзивності, тобто її здатності включати міжкультурні та багатонаціональні елементи, залишаючись прийнятною для представників інших націй та носіїв інших культур, які є громадянами України або мають намір стати ними.

Ознакою консолідації української нації є ставлення до державної мови. Після повномасштабного російського вторгнення процес переходу з російської на українську як мови повсякденного спілкування значно прискорився. Російська агресія спричинила зміну свідомості більшості українців щодо «місця російського та радянського в соціально-культурному житті країни», включаючи мовні аспекти. Українська мова перетворилася на своєрідний маркер національної ідентичності, публічний прояв своєї національної ідентичності. Стало модно розмовляти українською.

Питання національної самоідентифікації стало особливо гострим для внутрішньо переміщених осіб (ВПО): біженців, переселенців та мігрантів. Адже їм часто доводилося платити за свій вибір своїм житлом, майном, набутиим протягом життя, і навіть власним життям.

Рішення «залишитися з Україною» далось дорогою ціною. Було набагато легше визнати владу переможця, залишаючись «під Росією». Саме тому, що вибір виїжджати чи не виїжджати був зроблений усвідомлено, серед ВПО вищий відсоток патріотичних настроїв.

Якщо перша хвиля ВПО складалася переважно з мешканців Криму та Донбасу (у 2021 році було зареєстровано близько 1,3 млн ВПО), то після 24 лютого 2022 року міграційні потоки охопили значно більшу кількість людей з усього Лівобережжя. Згідно зі Стратегією демографічного розвитку України до 2040 року (2024 року), станом на липень 2024 року було зареєстровано 4,7 млн внутрішньо переміщених осіб, з яких 3,4 млн осіб (73,5%) були переміщені після повномасштабного вторгнення. Тільки у 2022 році кількість сімей ВПО зростає зі 124 000 до 739 000. Як зазначає у своєму дослідженні О. Злобіна (2016), розглядаючи розподіл внутрішньо переміщених осіб по країні, можна визнати не лише масштаб проблеми, а й її загальнонаціональний характер.

Зовнішня міграція стала ще однією серйозною проблемою, спричиненою війною. Високий ступінь кореляції можна встановити між самоідентифікацією тих, хто добровільно виїхав до Росії чи Білорусі та прогнози щодо їхнього повернення до України. Найімовірніше, вони втрачені для нації. Важче передбачити поведінку тих, хто виїхав до країн ЄС [8]. На перший погляд здається, що вони тікали від війни, і після її закінчення, коли загроза життю зникне, ці люди повинні повернутися до України. Але все не так просто.

Слід зазначити, що країни Європейського Союзу створили сприятливі умови для адаптації українських біженців. Багато з них мають державні програми підтримки переміщених осіб та надання соціальних виплат. Іншими словами, ЄС не зацікавлений у поверненні українців додому. Водночас, не всі громадяни України знайшли себе в Європі. У проведених фокус-групах вони скаржилися на високий рівень бюрократії в європейських інституціях, надмірний соціальний контроль та відсутність соціальної мобільності. За кордоном українці переоцінюють ефективність державних інституцій в Україні та покращують свої оцінки дій уряду. Необхідно працювати саме з цією категорією мігрантів, щоб заохотити їх повернення на батьківщину.

Серед самих українців спостерігається неоднозначне ставлення до тих, хто покинув країну в часи кризи.

ВИСНОВКИ

Українці знали, які у них умови, ще до того, як стали незалежною державою, що різноманітність доведеться так чи інакше враховувати у формуванні їхньої національної ідентичності, щоб це спрацювало. Шлях об'єднання різних наративів ідентичності в Україні в один цільний, безумовно, не був ані простим, ані даним. Незважаючи на це, українці розвинули дедалі більш одноманітну приналежність до країни, місця, яке багато людей не хочуть бачити покинутими, а радше розвинули з ним емоційний зв'язок. Натомість, підкріплення образу різноманітності використовувалося як соціальний клей, що змушувало людей пишатися бажанням належати та ідентифікувати себе з українською нацією. Відповідно до цього, певні риси ідентичності стали більш помітними. Сприйняття «я» та своєї групи, в цьому випадку бути українцем, також створило зміцнену єдність та розуміння колективної національної ідентичності.

Багато ознак вказують на більш інклюзивну риторику в Україні та громадянське розуміння власної ідентичності як орієнтир для створення більш одноманітного розуміння. Ідентифікувати себе як громадянина України, понад інші існуючі категоризації, – це тенденція, яка вважається чимось привабливим серед усіх українців. Інклюзивність, коли кожен вітається в громаді, через міркування, засновані на членстві, здається, сприяла розвитку тісніших зв'язків та відосин між українцями. Крім того, українці висловлюють значну довіру та прийняття один до одного, що також можна розглядати як будівельний блок у створенні більш цілісного та єдиного розуміння власної ідентичності, незважаючи на певні суперечності. Це, здається, долає досить бурхливий перехідний період, який країна пережила з моменту здобуття незалежності, з внутрішніми політичними та економічними проблемами, і коли країна зовні опинилася на узбіччі інших більш домінуючих дискурсів. Люди, здається, звертаються один до одного, щоб подолати такі бар'єри.

Можна стверджувати, що поглиблене громадянське розуміння, яке розвинули українці, створило чіткіші уявлення про межі ідентичності та зміцнило територіальні емоційні стосунки зі своєю нацією.

Водночас, оскільки українці поступово змогли створити більш єдиний та точніший образ своєї ідентичності та нації, загроза ззовні ставала дедалі більш очевидною. Обидва вважали, що сумнів в українській національності навіть загрожує існуванню української ідентичності. Концепція ідентичності була висловлена як відображення та адаптація до соціальної взаємодії в оточенні людей; це стало особливо очевидним, коли вони зіткнулися із загрозою. Бажання Росії захистити російськомовних та етнічних росіян в Україні призвело до протилежного ефекту. Внутрішні розбіжності, які раніше могли розглядатися як тривожні елементи щодо того, хто відчуває свою приналежність до української нації, натомість сприяли сильному відчуттю готовності захищати те, що надає їм значення, а саме Україну як націю. ажання брати участь у колективних діях, щоб протистояти зовнішній загрозі, довело, що українці виробили опір зовнішній загрозі, замість того, щоб бачити, як їхня ідентичність знову затьмарюється дискурсом, який їх не представляє або не відповідає ідеї про їхню національну ідентичність. Те, що внутрішні розбіжності зникають через зовнішню загрозу, також виявилось актуальним в Україні, але більш очевидними є зміни у ставленні серед українського населення.

Те, що українці довго прагнули побудувати після здобуття незалежності, завжди відповідало ідеї зростаючого відчуття України як суверенної держави, де цінуються та захищаються свобода, права та територіальна цілісність. Ці принципи розглядаються як частина української ідентичності та створили образ того, яке майбутнє хочуть бачити українці. Крім того, визнання в європейській спільноті, здається, більше не вважається неможливістю, а радше можливістю. Позиційність країни помітно змінилася та знаходить сильну підтримку серед українців. Україна хоче взяти під контроль свою діяльність та наратив.

Незважаючи на те, що минуле та сьогодення України зараз фрагментуються через вторгнення, її державність інтенсивно уявляють українські громадяни. Окрім майбутнього в Європі, яке є позицією, що найбільше збігається з українською національною ідентичністю.

У цьому дослідженні кілька разів наголошувалося, що ідентичність – це те, що значною мірою стосується індивіда, але коли люди в соціальній взаємодії один з одним можуть створювати відчуття як приналежності, так і посилювати ширше значення того, що передбачає ця ідентичність. Оскільки це поняття тісно пов'язане із соціальними явищами та людьми, розуміння того, як ці взаємодії та виникаючі питання потребують більш глибокого вивчення. Відповідно до того, що підкреслювали інші дослідження, емоції мають значення, як і ставлення.

Водночас, поточна ситуація в Україні також сприяє новій динаміці та змінам у середовищі, що вже на ранніх стадіях дало вигляд дуже актуальним явищам, які потребують подальшого дослідження. Окрім того, що це може сприяти більшому знанню про те, як ідентичності та окремі нації реагують на зовнішні загрози, це може також створювати нові знаки питання та відкривати шлях до більш переконливої науки як на суспільному, так і на науковому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
2. КОНЦЕПЦІЯ Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-2024-%D1%80#Text>
3. Про схвалення Стратегії захисту документальної спадщини як запоруки збереження національної ідентичності та державності на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025—2027 роках https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-zakhystu-dokumentalnoi-spadshchyny-1349r-241224?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAAR1ZzisAPOudvVDkGdcF3av-sVAXFnf430guksikM-kQ_dumF0YCEG4_wC8_aem_fKtKq7W7lwjR1DAjcJTPTw
4. Amar, T. C. (2015). The paradox of Ukrainian Lviv: A Borderland city between Stalinists, Nazis, and nationalists. Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/cornell/9780801453915.001.0001>
5. Barrington, L. (2022). A new look at region, language, ethnicity and civic national identity in Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 74(3), 360–381. <https://doi.org/10.1080/09668136.2022.2032606>
6. Barrington, L., & Herron, E. S. (2004). One Ukraine or many?: Regionalism in Ukraine and its political consequences. *Nationalities Papers*, 32(1), 53–86. <https://doi.org/10.1080/0090599042000186179>
7. Birch, S. (2000). Interpreting the regional effect in Ukrainian politics. *Europe-Asia Studies*, 52(6), 1017–1041. <https://doi.org/10.1080/09668130050143815>
8. Burluk, N., & Shapovalova, O. (Eds.). (2018). *Civil society in post-Euromaidan Ukraine: From revolution to consolidation*.
9. Channell-Justice, E. (2022). Without the state. Self-organization and

- political activism in Ukraine. University of Toronto Press.
10. Crimea. (2022, February 22). 'Crimea: A fresh view on its past and present. A podcast with Rory Finnin', Ukraine World. <https://ukraineworld.org/articles/russian-aggression/crimea-fresh-view>
 11. DIF (Democratic Initiatives Foundation). (2014). Opinions and views of the citizens of Southern and Eastern regions of Ukraine: April 2014. <https://dif.org.ua/en/article/opinions-and-views-of-the-citizens-of-southern-and-eastern-regionsof-ukraine-april-2014>
 12. Donzow (Dontsov), D. (1967). The spirit of Russia. In V. Bohdaniuk (Ed.), *The real face of Russia*. Ukrainian Information Service.
 13. Durand, O. I. (2022). "New Russia" and the legacies of settler colonialism in Southern Ukraine. *Journal of Applied History*, 4(1–2), 58–75.
 14. Finnin, R. (2022). *Blood of others: Stalin's Crimean atrocity and the poetics of solidarity*. University of Toronto Press.
 15. Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Cornell University Press.
 16. Hale, H. (2021). Authoritarian rallying as reputational cascade? Evidence from Putin's popularity surge after Crimea. *American Political Science Review*, 116(2), 1–15.
 17. Haran, O., & Yakovlev, M. (Eds.). (2017). *Constructing a political nation. Changes in the attitudes of Ukrainians during the war in the Donbas*. Stylos.
 18. Hastings, A. (1997). *The construction of nationhood: Ethnicity, religion and nationalism*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511612107>
 19. Hauter, J. 2022. A digital open source investigation of how war begins: Ukraine's Donbas in 2014: UCL PhD. Retrieved from <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10145765/>
 20. Hromenko, S. (2023, April 24). 'Chy bula Rus' imperieiu? Tak, bula. Ni, ne zavzhdy. Lokal'na istoriia. <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/chi-bula-rus-imperiieiu-tak-bula-ni-ne-zavzhdi/>

21. Hrytsak, Y. (2008). On the relevance and irrelevance of nationalism in contemporary Ukraine. In G. Kasianov & P. Ther (Eds.), *A laboratory of transnational history: Ukraine and recent Ukrainian historiography*. Central European University Press. <https://doi.org/10.1515/9786155211553-011>
22. Hrytsak, Y. (2011). "Icarian flights in almost all directions" reconsidered. *Journal of Ukrainian Studies*, 35(36), 81–91.
23. Hrytsak, Y. (2022, May 16). Ukraine will become a new Central European tiger. Ukrainian Jewish Encounter. <https://ukrainianjewishencounter.org/en/yaroslav-hrytsak-ukraine-will-become-a-new-central-european-tiger/>
24. Hutchinson, J. (2018). Bringing the study of warfare into theories of nationalism. *Nations and Nationalism*, 24(1), 6–21. <https://doi.org/10.1111/nana.12364>
25. IRI. (2022, June). 'Public opinion survey of residents of Ukraine'. <http://www.iri.org/resources/public-opinion-survey-of-residents-of-ukraine-june-2022/>
26. IRI Ukraine Poll. (2022, August 11). 'IRI Ukraine poll shows strong confidence in victory over Russia, Overwhelming approval for Zelensky, little desire for territorial concessions, and a spike for NATO membership'. <http://www.iri.org/news/iriukraine-poll-shows-strong-confidence-in-victory-over-russia-overwhelming-approval-for-zelensky-little-desire-for-territorial-concessions-and-a-spike-for-nato-membership/>
27. KIIS. (2014, March 4). 'How relations between Ukraine and Russia should look like? Public opinion polls' results'. [https://](https://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=236&page=1)
28. www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=236&page=1
29. KIIS. (2022a, August 16). 'Indicators of national-civic Ukrainian identity'. www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=1131&page=1
30. KIIS. (2022b, September 15). 'Dynamics of readiness for territorial concessions for the earliest possible end of the war: Results of a telephone survey conducted on 7–13 September, 2022'.

- www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=1133&page=414698129, 2024
- 32.Kohut, Z. (2011). *Making Ukraine: Studies in popular culture, historical narrative and identity*. Canadian Institute of Ukrainian Studies.
 - 33.Krawchenko, B. (1980). *Social change and national consciousness in twentieth century Ukraine*. Canadian Institute of Ukrainian Studies.
 - 34.Kulyk, V. (2016). National identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the war. *Europe-Asia Studies*, 68(4), 588–608.<https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1174980>
 - 35.Kulyk, V. (2018). Shedding Russianness, recasting Ukrainianness: The post-Euromaidan dynamics of ethnonational identifications in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*, 34(2–3), 119–138. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2018.1451232>
 - 36.Kulyk, V. (2022, December 5). ‘In the face of the Russian invasion, Ukrainians increasingly embrace nationalism, PONARS Eurasia’.<http://www.ponarseurasia.org/in-the-face-of-the-russian-invasion-ukrainians-increasingly-embrace-nationalism/>
 - 37.Kulyk, V. (2023, January 7). ‘Mova ta identychnist'v Ukraïni na kinets' 2022-ho’. *Zbruch*. <https://zbruc.eu/node/114247>
 - 38.Kuzio, T., & Wilsom, A. (1994). *Ukraine: Perestroika to Independence*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
 - 39.Laitin, D. (1998). *Identity in formation: The Russian-speaking populations in the near abroad*. Cornell University Press.
 - 40.Luk'ianenko, L. (1992, May). ‘URP na suchasnomu etapi’, *Samostiina Ukraïna* 20.
 - 41.Mankoff, J. (2014). Russia's latest land grab: How Putin won Crimea and lost Ukraine. *Foreign Affairs*, 93(3), 60–68.
 - 42.McGlynn, J. (2023). *Russia' war*. Polity.
 - 43.Norris, P. & Kizlova, K. (2022, March 3). ‘What mobilises the Ukrainian resistance?’ *LSE Blogs*.

- <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2022/03/03/what-mobilises-the-ukrainian-resistance/>
- 44.Ogarkova, T. & Yermolenko, V. (2022, September 17). ‘Crime without punishment: The psychology of Russian impunity’.
 - 45.Ep. 142. Ukraine World. <https://ukraineworld.org/podcasts/ep-142>
 - 46.Onuch. (2003, February). MOBILISE omnibus survey.
 - 47.Onuch, O. (2022). Why Ukrainians are rallying around democracy. *Journal of Democracy*, 33(4), 37–46. <https://doi.org/10.1353/jod.2022.0045>
 - 48.Onuch, O., & Hale, H. E. (2022). *The Zelensky effect*. Hurst.
 - 49.Pirie, P. (1996). National identity and politics in southern and eastern Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 48(7), 1079–1104.<https://doi.org/10.1080/09668139608412401>
 - 50.Plokhyy, S. (2012). *The Cossack myth: History and nationhood in the age of empires*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139135399>
 - 51.Plokhyy, S. (2023, April 24). “‘Rus'kyi proekt’ pislia Rusi. Serhii Plokhii [Plokhyy]’, *Lokal'na istoriia*. <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/ruskii-proiekt-pislia-rusi-sergii-plokhii/>
 - 52.Putin, V. (2021, May 14). ‘Soveshchanie s postoiannymi chlenami Soveta Bezopasnosti’, *Kremlin.ru*. <http://www.kremlin.ru/events/security-council/65572>
 - 53.Pyle, W. (2021). Russia's “impressionable years”: Life experience during the exit from communism and Putin-era beliefs.
 - 54.*Post-Soviet Affairs*, 37(1), 1–25. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2020.1833558>
 - 55.Razumkov Centre. (2020, February 20). ‘The attitude of Ukrainians to the events on the Maidan at the end of 2013—At the beginning of 2014 (sociology)’.
- <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-ukraintsivdo-podii-na-maidani-naprykintsi-2013-na-pochatku-2014-roku>

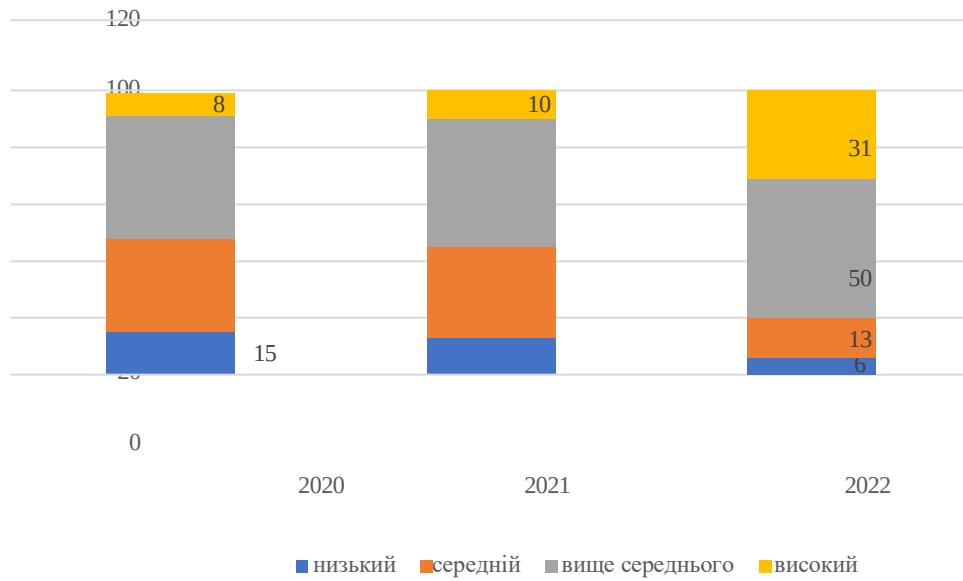
- 56.Reiting. (2022a, March 1). ‘National poll: Ukraine at War (March 1, 2022)’. Rating Group.
https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html
- 57.Reiting. (2022b, April 8). ‘Vos'me zahal'nonatsional'ne opytuvannia: Ukraïna v umovakh viiny (6 kvitnia 2022)’. Rating Group.https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelya_2022.html
- 58.Reiting. (2022c, May 5). ‘The tenth national survey: Ideological markers of the war (April 27, 2022)’. Rating Group. <https://>
- 59.ratinggroup.ua/en/research/ukraine/desyatyy_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html
- 60.Reiting. (2022d, July 27). ‘Fifteenth national survey. Ukraine during the war. Employment and income (July 23–24, 2022)’. Rating Group.
- 61.[Rating Group. https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_iyulya_2022_goda.html](https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_iyulya_2022_goda.html)
- 62.Rennan, E. (1881). *Qu'est-ce qu'une nation?*, in Ernest Renan. 2018. In *What is a nation? And other political writings*. Translated and edited by Giglioli, M. F. N. Columbia University Press.
- 63.Riabchuk, M. (2003). *Dvi Ukraïni: real'ni mezhi, virtual'ni viiny*. Kyiv.
- 64.Rudnytsky, I. L. (1963). The role of the Ukraine in modern history. *Slavic Review*, 22(2), 199–216. <https://doi.org/10.2307/3000671>
- 65.Schmid, U., & Myshlovska, O. (2019). *Regionalism without regions: Reconceptualizing Ukraine's heterogeneity*. Central European Press.
- 66.Shore, N. (2018). *The Ukrainian night. An intimate history of revolution*. Yale University Press. 14698129, 2024,
- 67.Shulman, S. (2004). The contours of civic and ethnic national identification in Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 56(1), 35–56.

- <https://doi.org/10.1080/0966813032000161437>
68. Smith, A. (1981). War and ethnicity: The role of warfare in the formation, self-image and cohesion of ethnic communities.
69. Ethnic and Racial Studies, 4(4), 375–397.
<https://doi.org/10.1080/01419870.1981.9993347>
70. Smola, L. (2023, May 27). Yak ukraïntsi stavliat'sia do Rosiï ta її hromadian? Bratamy my nikoly ne buly. Dzerkalo tyzhnia.
<https://zn.ua/ukr/UKRAINE/jak-ukrajintsi-stavljatsja-do-rosiji-ta-jiji-hromadjan-bratami-mi-nikoli-ne-buli.html>
71. Sysyn, F. (1986). Concepts of nationhood in Ukrainian history writing, 1620–1690. *Harvard Ukrainian Studies*, 10(3–4), 559–576.
72. Tilly, C. (1992). War in history. *Sociological Forum*, 7(1), 187–195.
73. Toal, G. (2023, January 31). ‘Public opinion polls in wartime Ukraine: Do they tell the full story?’, *Canadian Dimension*.
74. <https://canadiandimension.com/articles/view/public-opinion-polls-in-wartime-ukraine-do-they-tell-the-full-story>
75. UNIAN. (2021, February 17). ‘Rada finds Yanukovych regime responsible for deadly shootings during Revolution of Dignity’.
76. <http://www.unian.info/politics/revolution-of-dignity-rada-finds-yanukovych-regime-responsible-for-deadly-shootings11324429.html>
77. Velychenko, S. (2004). Post-colonialism and Ukrainian history. *Ab Imperio*, 1, 391–404. <https://doi.org/10.1353/imp.2004.0028>
78. Wanner, C. (2010). *Burden of dreams: History and identity in post-soviet Ukraine*. University Park Pennsylvania: Penn State University Press.
79. Weber, E. (1976). *Peasants into Frenchmen: Modernization of rural France, 1870–1914*. Stanford University Press.
80. Wilson, A. (1997). *Ukrainian nationalism in the 1990s: A minority faith*. Cambridge University Press.
81. Wilson, A. (2002). Elements of a theory of Ukrainian ethno-national identities. *Nations and Nationalism*, 8(1), 31–54.

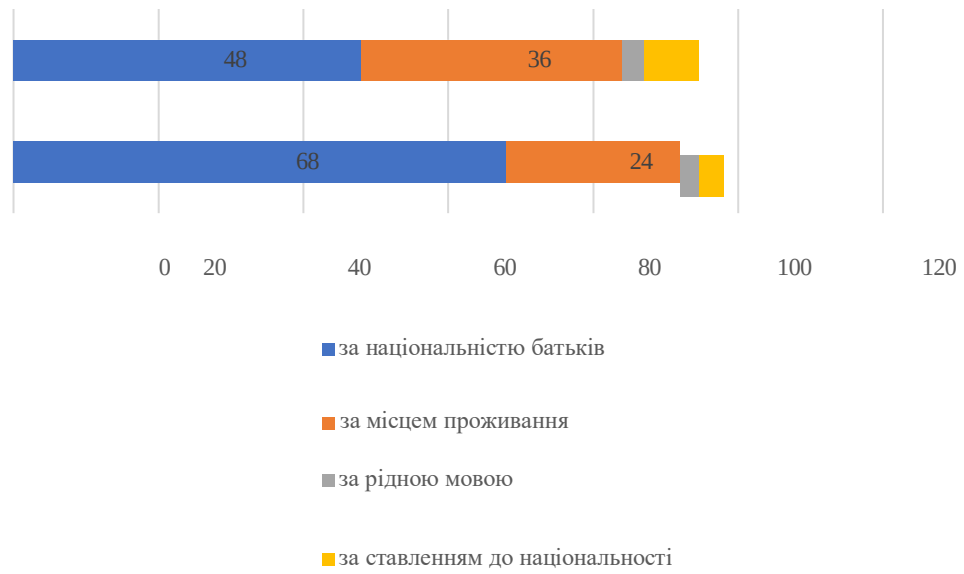
- <https://doi.org/10.1111/1469-8219.00037>
82. Wilson, A. (2014). *The Ukraine crisis. What it means for the West*. Yale University Press.
 83. Wilson, A. (2021). Imagining Crimean Tatar history since 2014: Indigenous rights, Russian recolonisation and the new Ukrainian narrative of cooperation. *Europe-Asia Studies*, 73(5), 837–868.
<https://doi.org/10.1080/09668136.2020.1867709>
 84. Wilson, A. (2023). *The Ukrainian Dimension*. In C. Clarke (Ed.), *Understanding the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania since 1991*. Hurst & Company.
 85. Wilson, A., & Khmelko, V. (1998). Regionalism and ethnic and linguistic cleavages in Ukraine. In T. Kuzio (Ed.), *Contemporary*
 86. *Ukraine: Dynamics of post-soviet transformation*. M.E. Sharpe.
 87. Wilson, A., & Kuzio, T. (1994). *Ukraine: Perestroika to independence*. Macmillan.
 88. Wimmer, A. (2018). *Nation building: Why some countries come together while others fall apart*. Princeton University Press.
 89. Wynnyckyj, M. (2019). *Ukraine's Maidan, Russia's war: A chronicle and analysis of the revolution of dignity*. Columbia University Press.
 90. Yermolenko, V. (2019, April 2). 'What does comedian's big win mean for Ukraine?', *Atlantic Council. Ukraine Alert*.
<http://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/what-does-comedian-s-big-win-mean-for-Ukraine>

ДОДАТКИ

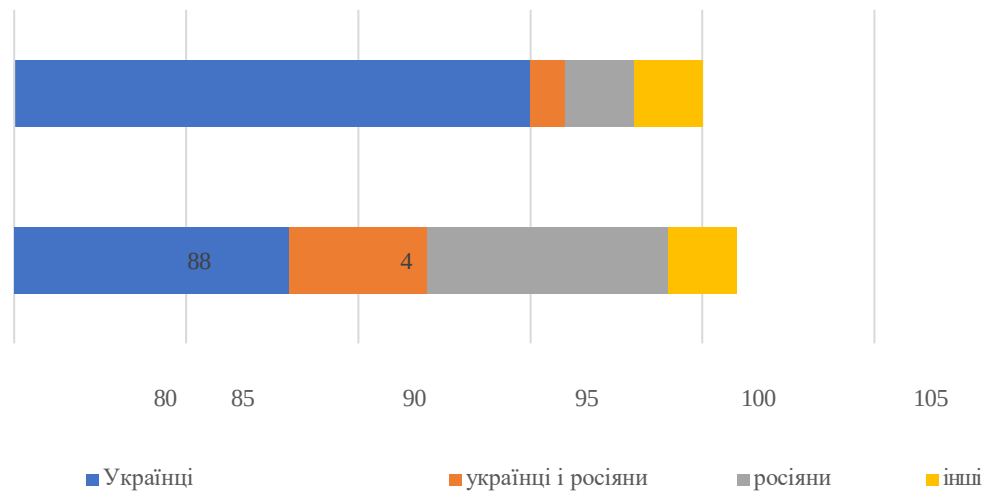
Додаток 1. Динаміка рівня медійної грамотності населення України

Додаток 2. Динаміка етнічної самоідентифікації українців

Додаток 3. Відсоток населення, що вважало себе громадянами України

Додаток 4.

Динаміка відповідей населення України на запитання «Ким Ви себе перш за все вважаєте?», %															Таблиця 1						
Просторово-територіальна самоідентифікація населення	1992	1993	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви проживаєте	24,0	25,6	31,3	30,2	31,8	32,3	30,5	24,6	27,7	24,6	27,3	29,8	28,6	16,1	22,9	22,0	24,8	22,7	20,8	23,9	20,8
Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	6,8	8,2	6,9	8,6	5,9	4,8	6,7	6,4	6,6	9,3	6,6	7,6	7,8	8,0	6,4	6,9	6,3	7,1	5,1	3,5	5,6
Громадянином України в цілому	45,6	39,2	41,0	34,6	41,9	41,1	44,2	54,6	51,6	51,8	51,3	48,4	50,6	64,4	57,3	60,0	56,9	58,6	59,8	61,7	62,6
Представником свого етносу, нації	–	–	–	–	3,0	2,5	3,1	2,1	1,8	2,6	3,1	1,8	2,0	2,1	3,1	2,9	3,5	3,0	4,2	2,5	2,7
Громадянином колишнього Радянського Союзу	12,7	15,9	12,2	17,8	12,8	13,1	10,7	8,1	7,3	9,0	6,9	8,4	6,6	5,4	3,9	3,9	3,2	3,1	3,4	3,4	2,8
Громадянином Європи	3,8	1,8	2,8	2,8	0,7	0,5	0,7	0,8	1,3	0,4	0,9	1,2	1,2	1,1	1,3	1,0	1,4	1,9	1,5	1,6	0,9
Громадянином світу в цілому	6,4	4,3	5,6	5,7	2,7	3,6	2,4	2,5	2,9	1,7	3,1	2,4	2,4	2,1	4,2	2,6	3,3	3,3	4,6	2,8	3,1
Інше	–	4,9	–	–	1,6	2,0	1,4	1,0	0,7	0,6	0,8	0,3	0,6	0,5	0,6	0,5	0,6	0,3	0,4	0,5	1,6
Не відповіли	0,6	0,1	0,2	0,3	0,8	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3	0,1	0,2	0,3	0,4	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1

Додаток 5.

Макрорегіональні та етнокультурні виміри просторово-територіальної самоідентифікації населення України, 2021 рік, %					Таблиця 2		
	Просторово-територіальні ідентичності						
	Локальна	Регіональна	Громадянська	Етнічна	Радянська	Європейська	Космополітична
Макрорегіон*							
Захід	22,1	4,2	69,0	1,9	0,2	0,2	1,9
Центр	18,0	4,7	64,1	4,2	3,1	1,5	4,1
Південь	25,7	4,3	63,3	0,5	1,4	1,0	2,9
Схід	21,5	8,6	54,4	2,1	5,3	0,6	2,7
Етнічна належність							
Українець	20,1	5,5	64,3	2,6	2,3	0,9	2,9
Росіянин	26,3	5,0	38,8	6,3	12,5	1,3	6,3
Мова спілкування у родині							
Переважно українською	21,4	4,3	67,2	3,3	1,1	0,6	1,6
Переважно російською	21,3	8,8	53,6	2,1	5,5	1,2	4,0
І українською, і російською (залежно від обставин)	17,8	5,4%	62,4	1,9	4,0	1,2	5,4